

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra školní a sociální pedagogiky

TEREZÍNSKÁ PEDAGOGIKA

EDUCATION IN TEREZIN

Bakalářská práce

MILOSLAVA LEPŠOVÁ

Vychovatelství

Kombinované studium

Vedoucí práce: Doc. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D.

PRAHA 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením doc. PaedDr. Stanislava Bendla, Ph.D.

V práci jsem použila informační zdroje uvedené v seznamu.

V Praze dne 27. 3. 2011

Poděkování

Děkuji doc.PaedDr. Stanislavu Bendlovi Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce.

Zvláštní poděkování patří pamětnicím, terezínským dětem, paní Hejzlarové - Koubkové z Náchoda, paní Hoškové - Weissové z Prahy a paní Reichové - Zelené z České Skalice.

Terezínská pedagogika

1. Obsah
2. Anotace a klíčová slova v českém a anglickém jazyce
3. Úvod
4. Protektorátní protižidovská politika v letech 1939 – 1941
5. Ghetto Terezín – jeho místo a poslání v plánech nacistické moci a propagandy
6. Existenční, sociální, psychologické a mravní aspekty života dětí a mládeže v terezínském ghettu
7. „Terezínská pedagogika“ – výchovná a vzdělávací činnost v koncentračním táboře Terezín
 - 7.1. Výchova
 - 7.1.1. Lidská a pedagogická osobnost V. Eisingera
 - 7.2. Vyučování
 - 7.2.1. Hodiny kreslení s F. Dicker – Brandeisovou
 - 7.3. Přednášková činnost
8. Další formy terezínských kulturních aktivit
 - 8.1. Dětské časopisy
 - 8.2. Divadlo
 - 8.3. Hudba a „fenomén Brundibár“
 - 8.4. Knihy a literární tvorba
9. Závěry
10. Seznam literatury
11. Přílohy

2 Anotace

Bakalářská práce se věnuje analýze problematiky výchovného a vzdělávacího působení pedagogů v terezínském ghettu v letech 1941 – 1945. Analýza se zaměřuje na osvětlení obsahu, forem, metod a prostředků edukační činnosti. Pokouší se postihnout výjimečnost tzv. terezínské pedagogiky, a to vzhledem k extrémním podmínkám koncentračního tábora Terezín, jehož poměry, ale i okupační a protižidovská politika Protektorátu Čechy a Morava tamější možnosti v oblasti výchovy a vzdělávání zásadním způsobem ovlivňovaly.

Klíčová slova

Terezínská pedagogika, výchova, vyučování, dětské časopisy, V. Eisinger, F. Dicker-Brandeisová, dětské domovy, terezínské ghetto, koncentrační tábor, šlojz, transporty, sionisté, asimilanti, konečné řešení, Židé, terezínští učitelé a vychovatelé, E. Redlich, oddělení péče o mládež, Republika Škid, židovská samospráva, časopis Vedem

Anotation

The thesis is dealing with problematics of educational and pedagogical influences of educationalists in Terezin ghetto between the years 1941 – 1945. Analysis focuses on content, format, methods and devices of educational activities. It represents exceptionality of so called Theresienstadt pedagogy in extreme conditions of Theresienstadt concentration camp along with anti-jewish politics in Protectorate of Bohemia and Moravia that influenced possibilities of education and pedagogical effect.

Keywords

Education in Terezin, education, classes, children's magazines, V. Eisinger, F. Dicker- Brandeisova, children's homes, Terezin ghetto, concentration camp, šlojz, transports, zionists, asimilanti, final solution, Jewry, terezin teachers and educators, E. Redlich, department of youth welfare, Audience Skid, jewish self, magazine Vedem

3 Úvod

K volbě tématu mé bakalářské práce „Tereziánská pedagogika“ mě přivedly dvě následující skutečnosti. V první řadě to bylo samotné téma, jež je dnes sice velmi aktuální a často zmiňované, avšak samo o sobě je ještě, alespoň u nás, ne zcela probádané, pomineme-li práce badatelky Eleny Makarovové („Univerzita přežití“ a především titul „Pevnost nad propastí“) a dílo H. G. Adlera „Terezín 1941 – 1945“, jež však přesahuje tento tematický rámec. (Pozn.: Některé dílčí podněty k této problematice rozvíjí ve své práci „Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín“ D. Kasperová, jež vyšla až po dopsání této bakalářské práce)

Bezprostředním impulsem pak bylo setkání s pamětnicí, „terezínským dítětem“, paní Evou Hejzlarovou – Koubkovou na besedě v náchodské obchodní akademii a následně u ní doma s jejími stále živými vzpomínkami na pobyt v ghettu.

V této práci budu řešit problémy, týkající se tzv. terezínské pedagogiky. Naším cílem bude na základě prostudované teoretické a memoárové literatury a rozhovorů s pamětníky zanalyzovat výchovné, vzdělávací, kulturní a umělecké aktivity, které byly realizovány v terezínském ghettu v letech 1941 – 1945.

V úvodních kapitolách (4, 5, 6) přiblížíme historické souvislosti, které vedly k postupnému vyřazování židovského obyvatelstva z normálního života v protektorátním období, a události, jež směřovaly ke vzniku ghetta Terezín. Ukážeme také poměry, v nichž byli vězni, samozřejmě i děti, nuceni žít.

V následujících pasážích (kapitoly 7 a 8), které jsou jádrem tohoto výkladu, se budeme zabývat charakteristikou výchovné a vzdělávací práce terezínských učitelů a vychovatelů.

V závěrečné části textu zmapujeme i další činnosti, kultivující děti, mládež, ale též dospělé.

4 Protektorátní protižidovská politika před vznikem ghetta Terezín (1939 – 1941)

23. března 1943 zasílá Himmlerův statistik R. Korherr svému šéfovi číselný údaj 118310, jenž se týkal vyčíslení počtu židů na počátku tzv. Protektorátu /tento údaj obdržel Korherr z Hlavního úřadu říšské bezpečnosti/. (Breitman, 2004; Kárný, 1987, 1991) Není podstatné, že jiné zdroje uvádějí i jiná čísla /např. 103 000 židů žijících v Protektorátě při jeho vzniku/. (Adler, 2002; Polák, Lágus, 1964) Tyto rozdíly plynou z různých definic pojmu „žid“; to znamená, zda je kritériem náboženství, národnost či „rasové hledisko“, byť se ani v pomnichovském Československu rasová hlediska neuplatňovala, neboť norimberské zákony byly pro občany Protektorátu zavedeny až nařízením říšského protektora Neuratha z 21. 6. 1939. Jimi se počet lidí, kteří se stali objektem diskriminační politiky, rozšířil, protože tato „rasová kritéria“ zdůrazňovala nejen příslušnost rodičů dotyčných osob k židovskému náboženství, ale i jejich prarodičů a dalších předků, případně manželského partnera.

Čísla však nejsou rozhodující. Rozhodující je následná nacistická politika, vycházející z principu tzv. „konečného řešení židovské otázky“. Již druhý den po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, 17. března 1939, jsou vydána první protižidovská nařízení protektorátní vlády pod vedením R. Berana. Jimi byli židovští lékaři a advokáti zbaveni práva provozovat svou praxi, židé byli vyloučeni ze všech vedoucích míst v průmyslu a ve společenských organizacích; „árijské“ obchody měly mít napříště zvláštní označení. Již 16. 3. 1939 nařizuje z říše H. Göring, že větší majetkové přesuny v Protektorátu mají od nynějška podléhat kontrole říšského ministerstva hospodářství, což se významně dotýkalo právě židovských vlastníků; do konce března byl pak protektorátním židům zakázán prodej podniků a nemovitostí /Beranova vláda ocenila židovský majetek až na 16 miliard korun/.

Toto fakticky znamenalo, že se začala v praxi všeobecně uplatňovat kritéria židovství podle norimberských zákonů. V intencích Beranovy vlády pokračuje i Eliášův kabinet, jenž připravuje vládní nařízení o vyřazení židů z veřejného života, když

stanoví, že židé nejsou plnoprávními občany Protektorátu. Ve smyslu těchto nařízení byla židem osoba, která pocházela ze čtyř židovských prarodičů. Výjimku potom tvořili jedinci, u nichž alespoň jeden z jejich rodičů a on sám nebyli v době po 1. 11. 1918 členy židovské náboženské obce a nevstoupili do manželství s židovskou osobou. Kdo pocházel ze tří židovských prarodičů, byl považován za žida, byl – li po 1. 11. 1918 buď on sám, nebo jeho manželský partner členem židovské náboženské obce. Totéž platilo pro osoby ze dvou židovských prarodičů s tím rozdílem, že rozhodující nebyla celá doba po 1. 11. 1918, nýbrž den, kdy nařízení vstoupí v platnost.

Na poradě na říšském ministerstvu vnitra 25. 3. 1939 konstatoval Hitler, že Židé mají být naprosto vyloučeni z veřejného života na území protektorátu, a provádění tohoto úkolu se mělo dít v kompetenci protektorátní vlády, která, jak již bylo uvedeno výše, se tohoto úkolu s požehnáním říše také iniciativně ujala.

Celý komplex protižidovských opatření, přijatých po 15. 3. 1939, tak vmanévroval celou židovskou populaci velmi rychle a zásadně do zcela neřešitelné situace /podrobněji např. viz. Lagus, K. – Polák, J.: Město za mřížemi. Praha. Naše vojsko 1964/. Mnoho židů proto chtělo volit emigraci, avšak i toto jim bylo v květnu 1939 Heydrichovým pokynem bezpečnostní policii v Praze znemožněno. Přesto se ale, jak uvádějí prameny, přes veškerou persekuci podařilo do října roku 1941 uniknout z protektorátu až 25 000 židů. (Polák, Lágus, 1964)

Nacistický plán řešení židovské otázky potvrdil zcela jasně Hitler říšskému protektorovi von Neurathovi počátkem května 1939: „*Pan říšský protektor mluvil s vůdcem o zavedení norimberských zákonů. Vůdce nařídil, aby si Češi řešili židovskou otázku sami, a my jim do toho nemáme mluvit. Pan říšský protektor je ostatně toho názoru, že židovská otázka z dané dynamiky nakonec poběží ve smyslu norimberských zákonů.*“ (Kárný, Milotová, 1987, s. 203.). Celý protektorát měl být podle nacistických plánů v delším časovém horizontu podroben germanizaci a tedy i „očištění od Židů“. Z tohoto důvodu již roku 1939 zahrnuje nacistické vedení protektorátní židy do plánů na jejich deportaci a vystěhování mimo německý prostor až ke konečné fyzické likvidaci. Následný výběr Terezína, kde bylo původně zřízeno průchozí ghetto pro české židy, a již počátkem r. 1942 „starobní ghetto“ pro židy německé, urychlil

likvidační transporty židů na východ. (Gerlach, 2008; Gruner, 2005; Kárný 1992; Kárný 1996)

5 Ghetto Terezín – jeho místo a poslání v plánech nacistické moci a propagandy

Cílem nacistické zvrácenosti byla jednoznačně fyzická likvidace veškeré židovské populace, ať již byla maskována jakýmkoli propagandistickými označeními: „přesídlení“, „vysídlení“, „zvláštní zacházení“ či „konečné řešení“.

A jaké místo v těchto plánech sehrál vznik a existence ghetta Terezín?

Již v polovině března r. 1941 dostává říšský vůdce SS Himmler od Hitlera za úkol podniknout kroky k naplnění řešení židovské otázky. V červenci téhož roku říšský maršál Göring vydává Heydrichovi jakožto veliteli policie příkaz vykonat přípravy pro celkové řešení otázky židů v oblasti německého vlivu v Evropě. Heydrich tento plán rozvrhl následovně: naprosto izolovat židovské obyvatelstvo od ostatní populace, koncentrovat je do větších uzavřených celků a poté je deportovat do východního prostoru ke konečné likvidaci.

Tento projekt byl i hlavní příčinou vzniku židovského koncentračního tábora Terezín. 10. října 1941 svolává Heydrich do své hradčanské pracovny poradu, týkající se tohoto záměru. V záznamech z tohoto jednání je možno se dočíst, že v protektorátu mají být zřízena dvě ghetta, jedno v Čechách a jedno na Moravě /již zde je zmiňováno jako potenciální místo Terezín/. Dále je zde řečeno, že se bude počítat s ghetty jako přestupními stanicemi pro východní deportaci a jejich pozdější přeměnou na vzorová německá sídliště. Původní koncepce soustředění až 90 tisíc židů z protektorátu do tzv. barákových táborů byla pro nákladnost a výrazná rizika spojená s šířením epidemií zamítnuta. (Breitman, 2004; Gruner, 2005; Kárný, 1991)

Rychlý vznik ghetta podporovala i Židovská náboženská obec ve snaze zamezit deportacím, o čemž svědčí memorandum z 6. 11. 1941 „Ghettizace židů v protektorátu Čechy a Morava“.

Na podzim r. 1941 byl Terezín hraničním městem, kde žilo 3498 českých a 347 německých obyvatel. Volba Terezína byla svým způsobem pragmatickým řešením, protože tento malý počet civilistů mohl být bez problémů přesídlen. Masivní opevnění pevnosti umožňovalo jeho snadné a neprodyšné uzavření a střežení. Ve městě bylo jedenáct budov kasáren, administrativní budovy i sklady, sousední Malá pevnost byla policejní věznicí pražského gestapa. Město dále čítalo 218 civilních domů.

Heydrich uskutečnil k danému problému poradu ještě 17. 10. 1941. A i zde se konstatovalo, že terezínské ghetto bude pouze sběrovým a průchozím táborem pro židy z protektorátu. Zatímco třetí porada, konaná v Berlíně 23. 10. a řízená Eichmannem, už uvažovala o Terezínu jako o místu, kam by bylo možné deportovat i staré židy německé a rakouské, ale i ty, kteří mají konexe /tzv. prominenty/. (Adler, 2002; Breitman, 2004)

K 31. 12. 1941 se v Terezíně nacházelo již 7350 vězňů. A již počátkem roku 1942 vzaly za své všechny iluze, v nichž se doposud mohli utvrzovat představitelé židovské obce, že totiž bude reálné v ghettu nějakým způsobem přežít válku, že Terezín zůstane pro židy konečnou stanicí. Denní rozkaz z 5. 1. 1942 přináší zprávu o transportu 1000 vězňů do Rigy a rozkaz z 8. 1. pak informaci o trestu smrti pro vězně za obyčejné pašování dopisů do ghetta. Toto byl pro terezínskou radu starších v čele s Edelsteinem šok ve smyslu odkrytí pravého stavu věcí. (Denní rozkazy, 2003)

Důležitou i pro osud terezínských vězňů se stala konference v Berlíně – Wannsee ze dne 20. 1. 1942, řízená Heydrichem, na níž se kromě něho zúčastnilo 14 vysoce postavených příslušníků SS, říšské a stranické kanceláře, státní tajemníci ministerstva vnitra a justice. Zde je Heydrich pověřen Göringem, aby předložil návrh organizačních, věcných a materiálních opatření, nutných pro „konečné řešení“ židovské otázky v celé Evropě /mluví se zde o „evakuaci na východ“/. Je kuriózní, že se v historických pramenech nikdy nenašel přímý písemný Hitlerův rozkaz k vyhlazení Židů, přesto, že je zaznamenáno sedm takových Himmlerových výroků, zachycených v jeho projevech k nacistickým pohlavárům /všechny však pocházejí až z období mezi říjnem 1943 až červnem 1944/. Avšak tento fakt je zcela irelevantní vzhledem k tomu, co se v duchu ideologie nacionálního socialismu ve skutečnosti dalo: v praxi realizovat likvidaci židovstva.

Konference ve Wannsee v podstatě definovala trojjediné poslání Terezína – 1/ jako tábora koncentračního a průchozího; 2/ jako nástroje totální decimace židů a 3/ jako prostředku dezinformace o osudech deportovaného židovského obyvatelstva. V celém dokumentu o konferenci jsou použity krycí oficiální názvy a je vynechána pasáž o způsobu vyvražďování. (Gerlach, 2008)

Jak bylo již řečeno výše, rozhodnutí o zřízení ghetta Terezín padlo na hradčanské schůzce u Heydricha dne 10. 10. 1941. 24. listopadu pak přijíždí z Prahy do Terezína první transport s 342 muži, tzv. aufbaukommando, další následuje 4. 12. i s lidmi, kteří se stávají základem židovské samosprávy. V listopadu je ustanoven i první SS velitel tábora dr. S. Seidl. Od 15. prosince jsou vydávány denní rozkazy, jež usměrňují chod tábora. Oficiálně je obec Terezín zrušena nařízením R. Heydricha ze dne 16. 2. 1942 a do konce června se musí vystěhovat 3142 původních obyvatel.

Za celou historii tábora bylo do Terezína deportováno celkem 139 654 osob, dále na východ vypraveno 86 934 osob. V samotném ghettu zemřelo celkem 33 430 osob, narodilo se zde 207 dětí. Na konci války zde bylo osvobozeno 17 472 vězňů. Maximální stav vězňů byl v září 1942, kdy zde bylo vměstnáno 58 652 vězňů. (Adler, 2002; Polák, Lágus, 1964)

5. 5. 1945 opouští tábor poslední příslušníci SS a 10. 5. přejímá kontrolu nad ghettem Rudá armáda. Dekretem prezidenta republiky byla dnem 27. 10. 1945 obnovena obec Terezín a v roce následujícím začíná znovuosídlování města a návrat bývalých občanů.

Z rozhodnutí Ústředny /RSHA, Reichssicherheitshauptamt/, která podléhala přímo rozkazům SS Reichsführera Himmlera, byla prostřednictvím pražské židovské náboženské obce zřízena židovská samospráva ghetta v čele s radou starších /Alttestenrad/, v jejímž čele se vystřídali tři představitelé židovských vězňů – J. Edelstein, dr. P. Epstein a dr. B. Murelstein. Tato však musela ve svých rozhodnutích bezpodmínečně plnit všechny příkazy komandantury SS /SS – Lagerkommandantur Theresienstadt, později přejmenované na SS Dienststelle Theresienstadt/. Veliteli SS byli postupně S. Seidl, A. Burger a K. Rahm. Komandatura dostávala pokyny nejen z berlínské Ústředny, ale též z pražské Zentralstelle.

Rada starších jmenovala vedoucí základních oddělení samosprávy, řídicích veškerou činnost tábora. Vedle sekretariátu to bylo oddělení administrativní, hospodářské finanční, technické, zdravotní a sociální péče; zvláštními odděleními se posléze staly pracovní ústředí, oddělení péče o mládež, oddělení starobince a pohřbívání. Jednotlivá oddělení pak měla svůj vlastní výkonný personál.

Ostrahu zajišťovali příslušníci SS, protektorátní četnictvo, /150 mužů/ a neozbrojená stráž ghetta tvořená vězni.

Nejproblematictější a nejrozpornější v celé hierarchii řízení bylo postavení židovské samosprávy, jež bylo výrazem kombinace její moci nad vězni tábora, ale na druhé straně bezmoci vůči rozkazům SS. Její představitelé museli vždy rozhodovat za podmínek, kdy nebylo jisté co je možné od vedení SS očekávat, jak se tito, i ohledně maličností /jako bylo např. jimi vyžadované zdravení/, zachovají. Bezvýchodnost a absurdita tkvěly v tom, že pomoci jednomu vězni znamenalo vždy znevýhodnit ostatní /vztah mladých a starých v ghettu, výběr konkrétních osob do transportů, jejich reklamace z transportů/.

Výmluvným je svědectví vedoucího péče o mládež Egona Redlicha: „*Protekce, protekce ... V závažných věcech, jako reklamace z transportu, by neměla být. /.../ posílají se starí a děti – protekčních případů je tolik, že každá listina se musí několikrát sestavovat. Reklamace chaverim je také těžká a zodpovědná. Máme k tomu právo, či ne?*“ (Redlich, 1995, s. 103.) A nebo ještě výrazněji: „*Na jedné straně starost a zodpovědnost, na druhé straně určitý morální pocit hanby.*“ (Redlich, 1995, s. 124)

Právě děs z transportů, jejich blízkosti a neodvratitelnosti, celé židovské společenství velmi výrazně demoralizoval, vytvářel různé formy protekcionismu a korupce, rozvracel vězeňskou soudržnost a solidaritu. Zdá se, že i toto měla nacistická moc až puntičkářsky, ba přímo vědecky promyšlené, aby pro všechny byla každá situace výrazem zápasu o přežití /např. hierarchizace vězeňských funkcí, kategorie vězňů, národností, zemí/. Jak dále ukážeme, dokázala SS rozehrávat i antagonismy mezi samotnými vězni /sionisté – asimilanti, čeští – němečtí židé/.

Z dostupných faktů se ukazuje, že židovští představitelé nakonec rozpoznali, že jejich úkol zde spočívá v realizaci jistého druhu rezistentního chování – bojovat o čas,

brzdit celý chod obludné mašinérie, zvláště když již bylo jasné, že transporty na východ jsou branou do náruče smrti. (Kryl, 1999; Redlich, 1995) Otázkou zůstává, zdali toto tušili i řadoví vězni, když slyšeli slova „transport“ a „východ“. Proto, a o tom svědčí všechny kroky výchovného a vzdělávacího entuziasmu v táboře, šlo především u dětí a mládeže o to, soustavně bojovat o duši tábora, chránit alespoň částky normálního systému hodnot v nenormálním prostředí, dávat naději. (Klein, 1947)

Za tuto svoji statečnost též většina zaplatila svým životem. Klasickým příkladem je starší J. Edlstein, který tuší komplot a oklamání již po odjezdu prvního transportu z Terezína /9. 1. 1942/. Začíná mu docházet, ale jiným v radě starších, že byli obelstěni nejen Němci, ale i Českou protektorátní vládou v čele s prezidentem Háchou, kteří ujišťovali, že k deportacím protektorátních Židů nedají souhlas. Podobnou duchovní tragédií prochází i dr. P. Epstein, zavražděný v září 1944 v Malé pevnosti poté co se mu podařilo získat pravdivé informace o osudu deportovaných z Terezína. (Bondyová, 2001)

Přesto má v historických pramenech značný vliv i názor protichůdný – tvrzení H. G. Adlera, jak je najdeme v jeho monumentální práci o Terezíně. Zde je k mnoha krokům židovské samosprávy velmi kritický, ba až nesmlouvavý. Jeho kategorické odsudky se týkají především aktivit a hodnocení spjatých s výchovou a vzděláváním dětí a mládeže. Názory, jež jsou výrazně poznamenány někdy až nesmiřitelným střetem koncepce sionistické s koncepcí asimilantskou. (Adler, 2002)

„Nesváry mezi sionisty a asimilanty mě rmoutí. Když nás kritizují, že nutíme děti, aby byly sionisty, připadá mi to směšné. Přesto se zlobím, protože po válce budou naši odpůrci jistě říkat, že jsme my, sionisté, byli nepřáteli veškeré české kultury a veškerého pokroku“ (Redlich, 1995, s. 119.)

Co se tedy týká Adlerovy práce, zdá se, že stojí výrazně na straně koncepcí antisionistických, byť to výslovně nikde netvrdí.

Čím tedy Terezín v období okupace byl?

Tranzitním i koncentračním táborem, ghettem i „židovským sídlištěm“ německé propagandy, realizujícím projekt vzorného tábora „šťastných Židů“, úložištěm přestárlých, „lázněmi Terezín“, jak byl představen příjíždějícím německým

a rakouským židům, a nakonec i odkladištěm vězňů z ostatních likvidačních táborů. (Klein, 2005)

Avšak nejvíce byl, a to nejen podle mého názoru, obrovskou kamufláží, obrovským alibi pro zastření zrůdnosti nacistické bestiality před světovou veřejností. Sám Himmler se snažil prezentovat Terezín jako argument proti existenci tzv. „konečného řešení“. Proto 16. 3. 1943 dokonce na čas zastavuje východní transporty s tímto vysvětlením: „*Říšský vůdce SS si nepřeje odstraňování židů z Terezína, protože by tím jinak byla narušena tendence, aby v terezínském ghettu pro staré mohli židé v klidu žít a umírat.*“ (Kárný, 1991, s. 102.) Je též proti žádosti wehrmachtu zřídit nedaleko Terezína střelnici a ve stejném duchu je nesen i potěmkinovské „zkrášlování“ před příjezdem delegace Mezinárodního Červeného kříže, vedené dr. M. Rosselem, a natáčení propagandistického filmu o „životě“ v ghettu, „městě, které vůdce daroval židům“. Toto vše je završeno zrušením názvu ghetto /od 1. 5. 1943/ a přijetím označení „*Jüdisches Siedlungsgebiet*“ /židovské sídliště/, přičemž se strohé značení názvů ulic kombinací písmen a číslic mění např. Jezerní, Nádražní, Radniční, Lázeňskou apod. Avšak mýtus normality má být ještě důvěryhodnější; je založena Banka židovské samosprávy a „měna“ Ghettokrone, je zprovozněna kavárna, otevřeny jesle, počíná se vykalkulovaná podpora kulturního života. Dověšením idylického mýtu je zprovoznění tzv. rodinného tábora v Birkenau /„Pracovní tábor Birkenau u Nové Beruně“/. (Breitman, 2004)

Paradoxní, ale zároveň ostudné na všem je, že představitelé Červeného kříže tuto iluzi přijali, uvěřili jí a jako vědomou lež ji dále rozšiřovali, když Terezín představovali jako „konečný tábor“. Výmluvným svědectvím je dezinformující zpráva, kterou vydal vedoucí inspekce dr. M. Rossel po své návštěvě, a to i přesto, že již byla známa svědectví dvou uprchlých slovenských osvětimských vězňů, A. Wetzlera a W. Rosenberka. Tím návštěva Červeného kříže splnila účel, který Himmler, tzn. Hlavní úřad říšské bezpečnosti a říšské ministerstvo zahraničí, sledoval. 27. 6. 1944 píše Heydekampf W. G. Hartmannovi, šéfovi Úřadu zahraniční služby Německého Červeného kříže toto: „*Prohlídka Terezína proběhla pro všechny části uspokojivě. Jsem přesvědčen o tom, že zahraniční zástupci budou v této věci referovat příznivě.*“ (Kárný, 1996, s. 191.) Heidekampff vycházel z vyjádření M. Rossela a obou dánských zástupců a

dále píše: „*Celkový dojem všech panů o sídlišti byl velmi dobrý, zvláště byli příjemně potěšeni z dobrého vzhledu obyvatel sídliště a ze všude panující čistoty.*“ (Kárný, 1996, s. 191.)

V obdobném tónu hodnotí svou misi i sám Rossel v dopise legačnímu radovi říšského ministerstva zahraničí E. Thaddenovi: „... a těší nás, že Vás můžeme ještě jednou ubezpečit, že naše zpráva o návštěvě Tereziína bude pro mnohé znamenat uklidnění, protože tam jsou životní podmínky uspokojivé.“ (Kárný, 1991, s. 191.)

Tento falešný, avšak naoko přesvědčivý dojem byl podtržen i fotografiemi, pořízenými v táboře. A za několik týdnů dětí na nich zachycené byly zavražděny v plynových komorách v Birkenau.

6 Existenční, sociální, psychologické a mravní aspekty života dětí a mládeže v terezínském ghettu

Velmi výstižně charakterizoval celkovou situaci terezínských vězňů a zvláště pak dětí H. G. Adler: „*Těm několika málo mladým dospělým, hochům a dívkám, kteří se strašlivou oklikou přes Osvětim dožili svobody, se proto Terezín jevil po válce relativně právem jako „dobrý“ a podnětný; museli pociťovat jen vděk za to, co je v domově spojovalo a pobízelo k vytváření společného díla.*“ (Adler, 2006, s. 430) A dále pokračuje: „*Co se nazývalo hezkou iluzí tohoto tábora, tato dusivá a zhoubná iluze, která při pohledu na nezměřitelné neštěstí, jež se v Terezíně završilo, mučila těch několik málo bdělých mezi dospělými, v jeho zdech pro mládež subjektivně neplatila, v tomto bodě, pokud vůbec, byla iluze oprávněná.*“ (Adler, 2006, s. 430.)

Ovšem je nutno si uvědomit, že „terezínské dítě“ bylo dítě vyřazené z normálního života norimberskými zákony již na počátku okupace kainovým znamením lidské méněcennosti.

Pro život dětí bylo skličující již samo izolované prostředí ghetta, jež kromě pošty neumožňovalo jakýkoli kontakt s vnějším světem, ale i extrémní stísněnost prostoru, v němž byly nuceny živořit. Ve městě, kde dříve žilo kolem 7 000 obyvatel, se nyní pohybovalo 30 až 40 tisíc vězňů /největšího počtu tábor dosáhl v září 1942, kdy byl stav 58 652 obyvatel/.

Děti byly ubytovány nejprve společně s rodiči, avšak následně umíst'ovány do samostatných domovů /heimů/. Těchto budov bylo celkem 13, v každé žilo 200 – 300 dětí, v jedné místnosti jich pak přežívalo 15 – 40. (Adler, 2002)

Tyto domovy přece jenom vytvořily uspokojivější podmínky pro jejich výchovu a vzdělávání. „*Zpočátku jsme byli proti soustředění, ale nyní vidím, soustředíme-li děti, bude z toho mnoho výhod: velké a vzdušné pokoje, možnost dostat učebny atd..*“ (Redlich, 1995, s. 105) zapsal si do svého deníku E. Redlich. Život v domovech však,

byť měl tyto již zmíněné pozitivní rysy, znamenal na druhé straně destrukci integrity rodinných vazeb /nejednalo-li se o sirotka/, neboť šlo o trvalé odloučení dítěte a to i přesto, že byly umožňovány návštěvy rodičů každý den mezi 12. a 14. hodinou a 18. až 20.30 hodinou. Umístění v heimech se týkalo především ročníků narození 1926 až 1930.

V Terezíně vždy pobývalo průměrně 9 000 dětí, s dětmi z Bialystoku jih bylo asi 10 000. Na 8 400 jich bylo zavražděno na východě a ke konci války jich zde žilo 1 633 /počet dětí narozených v ghettu byl 207/. Uvedená statistika se týká věku do 16 let. (Adler, 2002)

Nedostatečnost životního prostoru se musela projevit negativně nejen po stránce zdravotní, ale zvláště psychické. Jako příbytky sloužily kasárna, bývalé obytné domy, dřevěné baráky, ale nakonec také půdy, všude s dvou či třípatrovými postelemi, tmavé, pouze s jednou žárovkou a veškerým osobním majetkem umístěným pod postelí v kufru nebo na věšáku na stěně.

Po celou dobu existence ghetta trpěly děti nedostatkem jídla. Z dnešního pohledu jsou statistiky o výživnosti a množství potravy jen těžko představitelné. Onu „pestrou stravu“ tvořily v denně a týdně se opakujících cyklech: tuřín, náhražkové kafe, nahnílé brambory, kyselé zelí, polévky z odpadu slupek hrachu, čočky a prosa, občas s trochou margarínu. Denní přiděly byly stanoveny, avšak ani pro děti nebyly pravidlem – chléb 350 g denně, mléko 0,25 l týdně, cukru 200 g týdně, margarínu asi 30 g denně, masa 30 g týdně /často nahrazováno játrovou paštikou/. (Polák, Lágus, 1964) V Terezíně sice žádné dítě hlady nezemřelo, ale strava byla, jak vidno, jednotvárná a některá jídla, jak dosvědčují pamětníci, se jíst vůbec nedala. I dny ve své jednotvárnosti měly své názvy podle jídel, tak např. jáhlový, bramborový, polévkový apod. Nic na tom nemění fakt, že nemocné děti dostávaly ještě zvláštní přídavky. V některých domovech si děti rozdělovaly mezi sebou potraviny z balíčků rovným dílem. Přesto byl hlad všudypřítomný a nebyval utišen ani kradenou zeleninou či ovocem.

Vážným problémem musela být samozřejmě péče o zdraví a hygienu. Propukaly zde nesčetné epidemie spály, tyfu, záškrty, žloutenky, spalniček, planých neštovic, objevovala se tuberkulóza a velmi často katary a střevní potíže, tzv. „terezínka“. Proto

dodržování alespoň základních sanitárních norem bylo důležitým předpokladem, jež sledovali všichni bedlivě, včetně vedoucího oddělení péče o mládež /všude na domovech působili lékaři a hygienici/. Všichni včetně dětí pocívali akutní nedostatek vody, katastrofální byl stav a počet záchodů a latrín; ve dne i v noci čekaly před těmito zařízeními fronty dlouhé i stovky metrů. Až legendárními se staly v Terezíně historky týkající se blech, vši a zvláště štěnic. Kolovala hádanka, jaký je rozdíl v tom, když my máme štěnice a když štěnice mají nás. Samostatnou kapitolou bylo též obrovské množství odpadu. Díky četným úmrtím se stalo vážnou hygienickou zátěží i pohřbívání, které se postupně změnilo v hromadné, a nakonec bylo nutno těla spalovat.

Důležitým aspektem sociálním byla deklarovaná zodpovědnost Rady starších za péči o mládež, jež vycházela z preferování dětí a mládeže na úkor starších a starých lidí. V tomto ohledu bylo celé židovské vedení zajedno. *„A našlo se také několik lidí ve vedení ghetta, kteří pochopili zodpovědnost, kterou jsme vůči dětem měli, a snažili se jim všemožně život v ghettu ulehčiti. Byl to především opět náš Jakub Edelstein, který v těžké a zodpovědné diskusi v Radě starších, kde se jednalo o zásadu, komu má býti ten krajíček zkrácen a komu přidán, odvážnou a jasnou analýzou přispěl k rozhodnutí ve prospěch dětí, snad trochu nezvyklému a krutému ke stáří, ale z tehdejšího hlediska jedinému správnému: ve prospěch budoucnosti,“* (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 30) vypověděl Z. Schek před komisí pro koncentrační tábor Terezín v létě r. 1946. Preference dětí a mládeže, soustředění pozornosti na tuto věkovou kategorii, mohlo a někdy i mělo své záporné projevy. Jednalo se o částečné odtržení od života a problémů dospělých, občas vznikala nezájem o potřeby stáří a někdy i nevráživost vůči němu, i když se jednalo asi o jev spíše okrajový /viz vznik organizace Yad Tomechet – pomocná ruka/.

Děti měly povědomí o všem, co se v táboře dělo, nic před nimi nemohlo být utajeno – krádeže, násilí, protekce, sexualita, smrt, deportace. Viděly především bezmoc, bezpráví a ponížení páchané na svých rodičích, s nimiž zajisté musely mít soucit a lítost. Viděly všude kolem sebe přízrak smrti, té přirozené, ale i násilné /věšení/ a asi i tušené /transporty/. Proto Z. Schek svou výpověď končí slovy: *„Všechna snaha a práce, všechna kolektivní péče po stránce duševní a tělesné, všechna výchova*

individuální a kolektivní nevedly k žádnému výsledku. Mohly usnadnit dětem pobyt v ghettu. Nemohly odvrátit jejich hrozný osud.“ (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 30)

Schek velmi výstižně odkrývá skryté nitky psychiky dětské duše, dětí, které byly *„zároveň opožděné i předčasně vyspělé, že viděly příliš málo i příliš mnoho.“* /H. G. Adler/ *„Kdo ale pracoval v Terezíně s dětmi, ten ví, že se někdy oko tohoto dítěte divně zalesklo, ten zná pohled, ve kterém bylo tolik ‘proč’ a na který žádný vychovatel neznal své ‘proto’ ,ten ví, že děti v noci probouzející se otvíraly oči a zíraly do prázdné tmy, ten slyšel někdy jejich tichý pláč, pro který nebylo léku, ten zná složitost a tragiku židovské dětské duše, pro jejíž uklidnění ještě nebyla napsána žádná psychologická učebnice.“* (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 30)

Zcela zásadními, jak ukážeme ještě dále, byly ve vztahu k dětem a mládeži morální imperativy. A tyto prosadit bývalo nejednou obtížné. Jak přinutit děti, když se většina jejich předchozího života odvíjela pod kuratelou příkazů a zákazů, že i v tomto vynuceném společenství, jsme-li lidmi, určitá pravidla a základní morální principy dodržovat musí? V dětech bylo třeba neustále zachraňovat jejich víru v život, v člověka, v dobro, nenechat je padnout do úplné beznaděje a mravního úpadku. Typickým příkladem bylo vnímání tzv. „šlojzu“. Byl spontánním nenormálním jednáním přizpůsobit se nenormálním poměrům. Dobře tento model jednání vyjádřil H. G. Adler: *„Jako norma zájmu mohla platit pouze budoucnost – vzdálená vytoužená budoucnost / ... / protiklady budoucnost, okamžik a únik nebyly propojeny, sotva mezi nimi vedla spojnice, a tak se ani děti nemohly rozvíjet a vyvíjet pro ně přirozeným způsobem...“* (Adler, 2006, s. 414). Toto byl v jistém smyslu princip, podle něhož fungoval celý tábor. *„Někdy se mi zdá, že skoro všichni obyvatelé ghetta kradou a rozdíl je jen a jen v objemu krádeže,“* konstatuje E. Redlich. (Redlich, 1995, s. 153).

Je také známo, že u dětí občas docházelo i k agresivním tendencím a zpočátku i národnostním třenicím. Mezi německými dětmi, vchovanými v prušáckém duchu a dětmi českými, které prošly sokolem a nechtěly se z pochopitelných důvodů učit německy.

Na závěr zde můžeme říci, že celá existence terezínské society byla nakupením celé řady absurdních paradoxů: *„Jaké protiklady jsou ve zdejší životě: na dvoře*

představení kabaretu se zpěváky a doma umírají starci a nemocní. Protiklady, protiklady: mladí jsou naplněni touhou poznat život a starci nemají ani místo, ani klid, aby mohli zemřít,“ (Redlich, 1995, s. 134) tak viděl situaci vedoucí péče o mládež E. Redlich.

7 „Terezínská pedagogika“ – výchovná a vzdělávací činnost v koncentračním táboře Terezín

7.1. Výchova

Na základě svého specifického postavení a skladby vězňů /židé/ byl Terezín jediným koncentračním táborem, v němž se uskutečnilo promyšlené edukační působení na mládež, kde vznikl ucelený systém metod, prostředků, obsahů a cílů výchovného a vzdělávacího působení a kde je možno mluvit o záměrné pedagogické činnosti.

Ve zprávě „Problém mládeže v ghettu Terezín“ čteme: *„Základem a cílem každé výchovy je harmonický rozvoj osobnosti a její řádné začlenění do lidského společenství. Tohoto cíle se není možné vzdát ani v těžkých dobách a za obtížných poměrů. Mimořádnost úkolu nesmí zavdat příčinu k zanedbání pedagogických povinností – vychovatelé se prostě musejí přizpůsobit zvláštním podmínkám a právě v nich rozvíjet své schopnosti.“* (Adler, 2006, s. 402) Tento text pochází z memoranda předanému přednímu veliteli terezínské „bezpečnostní služby“ K. Loewensteinovi, jak zaznamenává ve svém deníku E. Redlich 29. 12. 1942. *„Dva muži poslali memorandum veliteli policie ghetta a stěžují si v něm na to, že vedení oddělení péče o děti není dost schopné k řízení záležitostí mládeže.“* (Redlich, 1995, s. 168) Právě Redlich byl vedoucím tohoto oddělení.

Jedním z autorů této anonymní stížnosti byl právě sám H. G. Adler, který je na jedné straně ve svých kritických odsudcích neobjektivní, paušálně odsuzující veškerou práci oddělení, jmenovitě jejího vedoucího E. Redlicha, což v pozdějších pracích spolu potvrzuje řada autorů /např. M. Kryl či J. Polák a K. Lágus/. Na straně druhé se však dotkl závažného problému, jímž byl obsah a směr židovské výchovy, jak jej ve vyhocených názorových střetech v podstatě až do června 1943 reprezentovaly dva proti sobě stojící proudy – sionisté /většina židovské samosprávy a vedení péče o mládež

právě v čele s E. Redlichem/ a asimilanti /čeští židé, řada vychovatelů a učitelů, např. výrazná postava terezínské pedagogiky V. Eisinger/.

O tom, že šlo o otázku závažnou, svědčí celá řada osobních záznamů v Redlichově deníku: „*Nesváry mezi sionisty a asimilanty mě rmoutí. Když nás kritizují, že nutíme děti, aby byly sionisty, připadá mi to směšné. Přesto se zlobím, protože po válce budou naši odpůrci jistě říkat, že jsme my, sionisté, byli nepřáteli veškeré české kultury a veškerého pokroku. Ve skutečnosti většina vychovatelů jsou asimilanti. Přiznávám, že není dost sionistických vychovatelů a vychovatelek. V mých očích je správnější organizovat dobrou výuku nesionistickou než špatnou sionistickou. Chybí nám iniciativa. Všichni moji pomocníci jsou unaveni a někdy chybí i odpovědnost. Potřebujeme k práci vychovatele mládeže.*“ (Redlich, 1995, s. 119-120)

Ve střetu těchto koncepcí vítězí v podstatě stanovisko asimilantů a dochází k dohodě na sjednocení koncepce výchovy a vzdělávání, jež má být výrazem různých ideových a kulturních proudů v ghettu /sionisté, nacionalisté, komunisté, křesťané, humanističtí pedagogové/. Toto konečné krédo, které umožňovalo každému vychovateli a učiteli volit kreativně individuální přístup, spočívalo v obecné morální odpovědnosti vůči společnému nepříteli v této extrémní situaci s důrazem na budoucí perspektivu v poválečném světě. Společným jmenovatelem se stal princip fyzického a morálního rozvoje jedince v rámci kolektivního působení, jenž mohl být dobře aplikován právě u dětí soustředěných v jednotkách pokojů a domovů. Každá tato jednotka získává svou jedinečnou a neopakovatelnou tvář, danou stylem výchovného působení svých vychovatelů a učitelů. (Redlich, 1998)

Přesto, jak je zřejmé z následujících autentických komentářů, byl v celém výchovném působení stěžejní princip vzájemné družnosti a kolektivity.

Ing. O. Zucker, člen Rady starších a zástupce židovského staršího, u příležitosti prvního výročí založení domova L 417 mluví o potřebě výchovy mladého jedince k pospolitosti, ke kolektivnosti, k zařazení se do společenství, o podřizování zájmů jedince společenství, což má být podstatnou součástí výchovných úkolů dnešní doby. (Terezínská zpráva O. Zuckera, 2000)

Tento kolektivní duch domovů a pokojů, jenž formoval děti v době jejich puberty a dospívání, je často až fascinoval. Byl pro ně světlem naděje na snad lepší příští.

Jak bylo již řečeno výše, každý z domovů si vytvářel svou vlastní identitu pospolitosti počínající způsoby jejich činnosti až po formální symboliku. Tak např. dívky z bloku L 410 /pokoj č. 28/ si volily vlastní parlament, skládající se z opatrovnic – ministrů a sněmovny 2. třídy /dolní/ a 1. třídy /horní/, kterou nazvaly Maagal /hebrejsky kruh/. Ten tvořila jenom děvčata ochotná, přátelská a pracovitá, ta, jež mohla jít vždy příkladem ostatním. Rozhodoval o všech záležitostech dívčí komunity. Cílem projektu bylo zlepšit disciplínu a kázeň na pokojích a zároveň i jeho prestiž a tím i vlastní lidskou hodnotu. Důležitý byl samozřejmě i prvek vzájemné sounáležitosti. Děvčata si zhotovila dokonce i modrobílý stejnokroj a tmavomodrou vlajku se znakem Maagalu – bílým kruhem obklopujícím dvě stisknuté ruce. L. Lindtová ve své práci na téma „Můj nejsilnější zážitek v době, kdy jsem žila heimu“ /říjen 1943/ píše: „Z našeho heimu bych nechtěla nikdy odejít, za nic na světě. Máme spoustu oslav s malými žranicemi. Všem se u nás moc líbí. Heim na mě udělal nejsilnější dojem. Heim je můj život. Nevím, co budu dělat, až budu doma žít v jednom bytě sama s maminkou. Brrr... Půjdu do nějakého domova, i když budu doma. A budu vzpomínat na heim osmadvacítku a na děvčata, co tam bydlela. / ... / říkám Vám, že mým nejsilnějším zážitkem bylo, když jsme si oblékly náš stejnokroj - a víc Vás nemusí zajímat!“ (Brenner-Wonschicková, 2006, s. 80)

Něco podobného uskutečnili i chlapci z heimu 1, bloku L 417, když vyhlásili na svém pokoji „Republiku Škid“ s vlastním zřízením na principech demokracie. Otec nápadu, pedagog V. Eisinger, dokázal přenést příběhy ruských autorů Bělycha a Pantělejeva z porevolučního Ruska do poměrů Terezína a probudit jimi ve svých chlapcích tvořivou energii a nadšení, které se ukázaly na každém kroku tohoto výjimečného společenství, jak to dokládá obsah legendárního časopisu Vedem, jež si sami vydávali. I terezínští hoši domova č. 1 /Škola I Domov/ chtěli projít a také prošli názorovou a etickou proměnou stejně jako jejich předchůdce Ljoňka Pantělejev, který se ze zlodějčka v poválečném rozvráceném Petrohradě proměnil v čestného pionýra. (Bělych, Pantělej, 1963)

„Vlajka vzlétla do výše. Domov I má svou vlajku. Symbol své budoucí práce a budoucího soužití. Domov má svoji samosprávu. Proč jsme si ji vytvořili? Nechceme být již nahodilé seskupení hochů, kteří trpně prožívají svůj vnucený osud. /.../ Odříznuti od uspořádaného kolektivního soužití, zbudujeme si společenství nové na základě organizovaného pořádku, dobrovolné disciplíny a vzájemné důvěry,“ (Vedem, č. 2, 1942) čteme v svolání k jejímu vzniku.

Na historii Škidu, jak dokumentoval u příležitosti jeho prvního výročí V. Eisinger, je názorně ukázán bolestivý proces vzniku skutečného, demokratického, samosprávného kolektivu: od necivilizovaného pěstního práva, přes řízený Škid a anarchii k diktatuře jako počátku opravdové samosprávy. *„Neboť základním prvkem naší výchovy jest: Vzbudit smysl pro o d p o v ě d n o s t, jež v diktatuře není.“* (Eisinger, 1998, s. 140 - 143)

V budově L 417 byl 9. 7. 1943 založen i domov Nešarim /Jestřábi/, který též zdůrazňoval společnou práci na základě volené samosprávy. Takto jeho roční působení viděl jeden z jeho vychovatelů F. Maier, když konstatuje, *„že nastala- přes nepříznivé vlivy a účinky- i jistá změna k lepšímu, způsobená Terezínem. /.../ A dnes: Čtyřicet hochů stmeleno v celek, proti kterému jsou ničím všechny školní kolektivy, přátelské kroužky, sportovní kluby, skautské a tělocvičné jednoty atd. /.../ Společná práce, společné zážitky je sblížily, ať byli jacíkoliv. Nejlépe se vyjádřil hoch odpovídající na otázku, kdo má být vyloučen z domova: , Víš, ten Petr je sice velmi divný kluk a často dělá nesmysly, ale nemohu si bez něj domov představit. Patří také mezi nás ...‘ Nechci tvrdit, že mezi dětmi nevytizelo sobectví, je však jisté, že děti myslí více na ostatní. Nedávno jsem se dověděl, že hoši mající dostatek jídla se dělili s těmi, kteří mají hlad, aniž jim někdo dospělý dal pokyn.“* (Maier, 1998, s. 144)

Podobné závěry činily ve svých hodnoceních i další vychovatelé, jako např. R. Weil, J. König či E. Redlich.

„Líbí se mi u chlapců smysl pro spolkový život. Jsou nadšeni společným jídlem. Denně společně snídáme, obědváme a večeříme. /.../ Zaručuji svým krkem, že z dosavadního nejhoršího domova bude skutečně v z o r n ý d o m o v vzhledem i vnitřním životem. /.../ Zřídili jsme u nás samosprávu s těmito rezorty: ministr

zdravotnictví, ministr zásobování, ministr tělesné výchovy. Volební období je týdenní a může být /osvědčí-li se zvolení/ několikrát prodlouženo. /.../ Chlapci měli chvályhodný nápad: „Navrhujeme, aby se jídlo, které nesníme, nosilo do bloku dědečkům a babičkám, kteří mají hlad,“ (Weil, 1998, s. 145-146) čteme ve zprávě R. Weila, vedoucího domova II v L 417.

Disciplína a pořádek, přestavba domova, individuální výchova, kolektivní výchova a kulturní práce, to byl pracovní program, podle něhož běžel život na domově VI v L 417 pod vedením J. Kóniga.

„Mohu říci, že jsme po roční práci dosáhli určitého stupně dobrovolné disciplíny,“ (Kónig, 1998, s. 147) hodnotí svůj domov Lvíčat. Největší důraz kladl tento domov na výchovu individuální, poněvadž řada chlapců byli sirotci a mnozí prošli již před Terezínem mnoha životními otřesy a proto i zde se kolektiv ukázal jako úspěšný léčitel jejich raněných duší. „...odnaučovali se nezdravému egocentrismu, byl jim dán určitý druh samosprávy,“ členové domova „se bratrsky dělí o všechny potřeby a jídlo.“ (Kónig, 1998, s. 147) I Lvíčata se prezentovala stejnokrojem- modrou košilí, žlutým šátkem, krátkými kalhotami a modrozlutou vlajkou; vydávali též noviny „Tam-tam“.

Ve své zprávě k prvnímu výročí terezínských domovů v L 417 vytyčuje jejich vedoucí E. Redlich tři úkoly péče o mládež: „Péče o mládež v té formě, v jaké ji od nás žádá ghetto, jest trojího rázu. Za prvé je to boj o lepší životní podmínky dětí. /.../ o lepší bydlení, o lepší jídlo, o lepší hygienické podmínka atd. Druhý úkol leží ve výběru vychovatelů. To je úkol nejtěžší. /.../ Více než kdy jindy je třeba, aby vychovatel, nemá-li se úplně vyčerpat, měl možnost oddechu. Více než kdy jindy je třeba, aby na jedné straně tvořivá vůle vychovatelova nebyla podlamována mrtvými předpisy, ale aby na druhé straně vychovatel sám v těch případech, kde je nutné, byl pracovníkem ukázněným, dávajícím dětem i dospělým vždy nejlepší příklad. /.../ Tu přicházíme k třetímu úkolu, nejdůležitějšímu a nejzákladnějšímu, k úkolu vychovatele samotného. /.../ Musí si získat důvěru dětí- a zdejší děti jsou mnohem nedůvěřivější než děti v normálním životě. /.../ Vychovatel nemá zde možnost systematického vyučování. Vyučování je zakázáno, a tu nejtěžším problémem vychovatelovým je vtisknout dítěti knihu do rukou, aby četlo a aby si rozšířilo svůj duševní obzor.“ (Redlich, 1998, s. 128-129)

Terezínská pedagogika akcentovala před vyučováním sféru výchovnou, což však v žádném případě neznamená, že by vědomostní složku zanedbávala, jak ještě uvidíme dále. Tento důraz byl dán nejen tím, že vyučování nebylo pro nacisty žádoucí a tudíž nebylo povoleno, ale skutečností, jak ji osvětluje M. Adler: „*Když nyní z hořké nutnosti namísto někdejšího vyučování nastoupila výchova spočívající na praktické činnosti, opatrovníci se vnitřně postavili proti ní. A přece byla výchova důležitější a potřebnější nežli rozmnožování vědomostí. S mnohem větší oprávněností bylo třeba pěstovat v mládeži charakterovou pevnost nežli plnit její hlavy učební látkou. /.../ Nová výchova mládeže prací a seberealizací nese v sobě zárodek školy budoucnosti.*“ (Adler, 1998, s. 132)

Výchova ke kolektivu kolektivem byla tedy tím určujícím obsahem výchovného působení. (Makarenko, 1976) Tím druhým nejpodstatnějším byla otázka morálky. Bylo-li něco předmětem nekonečných debat o podstatě dobra a zla, byl to již v předchozí kapitole zmíněný tzv. „šlojz“. Byl druhem krádeže v táboře, která se vztahovala ke společnému táborovému vlastnictví / nikoli k individuálnímu – tím byl odlišován od obyčejné krádeže /. Šlo např. o jídlo v kuchyni, pečivo v pekárně, brambory ve skladu, uhlí ve sklepě, dříví v ohradě, šatstvo a prádlo v rozdělovnách, ovoce a zeleninu v sadech a polích. Tato krádež kolektivního majetku se nepovažovala za morální poklesek. Byla jím přece způsobena škoda tábora, obohacením netrpěl v oné konkrétní situaci jedinec. A navíc: šlojz mohl často zachránit život nemocnému člověku či alespoň částečně zlepšit životní podmínky. Navzdory tomu byla i tato krádež vnímána samotnými vězni jako něco amorálního, avšak z již uvedených důvodů ji nebylo možno vždy zcela jednoznačně odsoudit. Dopouštěli se jí totiž nejen děti, ale i dospělí, určitě i samotní vychovatelé a učitelé. Pro morální život dětí a mládeže, pro formování jejich hodnotových vzorců, byl však šlojz zhoubný. Děti tomuto způsobu jednání přivykly, samy byly vynalézavé a hledaly i nové způsoby podvodu, což vedlo nakonec k otřesu podstaty mravních norem, k přílišné toleranci k nečestnému jednání u sebe sama i ostatních, jak se o tom např. zmiňuje O. Klein ve své disertační práci na téma formování charakteru v koncentračních táborech. (Klein, 1947)

Z předchozího výkladu tedy vyplývají následující cíle, které sledovalo výchovné působení terezínských pedagogů:

1/ formovat děti a mládež s ohledem na budoucí život utvářením nástrojů k vytvoření si vlastního života majícího své zaměření a smysl /kulturně, sociálně, eticky a profesně/;

2/ udržet kontinuitu výchovného působení na židovské děti a minimalizovat dopady vlivu nelidského prostředí, do něhož byly proti své vůli vrženy;

3/ pozvednout význam židovství ve smyslu přípravy dětí a mládeže na jejich příští život v Palestině /toto se týkalo výchovného působení sionistů/.

V Terezíně se ukázala velikost a ryzost řady skvělých lidských charakterů, které se staly již v době svého působení v ghettu legendou. Nad všemi ve vzpomínkách pamětníků vynikají dvě osobnosti – učitelka kreslení F. Dicker-Brandeisová /viz dále/ a vychovatel v domově č. 1 na L 417 prof. V. Eisinger. Zvláště ten se stal pro chlapce zmíněného domova skutečnou ikonou nejen jako vychovatel, ale především jako člověk.

7. 1. 1. Lidská a pedagogická osobnost V. Eisingera

Valtr Eisinger se narodil v r. 1913 v moravském Podivíně. Po absolvování FF UK se stává středoškolským učitelem češtiny a němčiny na gymnáziích v Kyjově a Orlové, a když byl na začátku okupace pro svůj závadný původ zbaven místa, uchýlil se na židovské gymnázium v Brně, jediném a posledním toho druhu v protektorátu. Po jeho uzavření v květnu 1941 nastoupil krátce do služeb židovské náboženské obce v Brně, avšak již počátkem 1942 byl deportován do Terezína. Zde začal pracovat ve vznikající jugentfürsorge a po založení domova č. 1 na L 417 v létě r. 1942 sem nastoupil jako vychovatel.

Bylo to především jeho rusofilství, zvláště vliv ruské literatury, jež ho z původního náboženského založení přivedlo na jednoznačně levicové, komunistické pozice, byť formálně asi členem předválečné KSČ nebyl, a ani o jeho příslušnosti k hluboce zakonspirované terezínské organizaci KSČ nejsou dochovány žádné zřejmé důkazy. Sám se učil rusky, aby si mohl oblíbenou literaturu překládat. Tato východiska posléze ovlivnila jeho projekt s Republikou Škid. Demokraticky, cestou samosprávy a s pomocí všech dětí-občanů cílevědomě uskutečňovat občanskou a etickou výchovu,

jak ji poznal v knize L. Pantělejeva a G. Bělycha Republika Škid, která vyšla v Sovětském svazu poprvé v r. 1927 /česky r. 1930/.

Vedle zásadovosti, trpělivosti, čestnosti a tolerance dominovala v Eisingerově jednání schopnost přiznat i vlastní nedostatky a omyly, připustit kritiku, umět si sám ze sebe udělat legraci. Dokázal se chlapcům přiblížit i fyzicky, pohrdl samostatným pokojem a spal s nimi na pokoji. Imponoval i svou všestranností – hrál fotbal, zpíval v Prodané nevěstě roli Principála, přispíval do chlapeckého časopisu Vedem, kde svou otevřeností dokázal odkrýt přede všemi své nejhlubší nitro.

Uveďme zde jako důkaz několik zcela zásadních, autentických svědectví těch „škidovců“, kteří se z Terezína vrátili.

„Nejpůsobivějším rysem Eisingerovy povahy byl jeho smysl pro toleranci. On sám pevně věřil v nové, sociálně spravedlivé uspořádání světa, ale nežádal, abychom mechanicky přejímali jeho přesvědčení. Tvrdil naopak, že by bylo předčasné, kdybychom si chtěli ve svých letech vytvořit vlastní názor, nejdříve je třeba hodně vědět a znát. To se projevovalo i v praxi například pokud jde o přednáškovou činnost u nás na domově. Docházeli k nám lidé s nejrůznějšími názory. /.../ Eisinger se v takových případech nikdy nevměšoval, ale pak – po přednášce - dovedl vtipně, několika větami, uvést vše na pravou míru,“ (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 39) vzpomíná J. Kurt-Koutouč a pokračuje: *„Domnívám se spíš, že Eisinger byl sám nakonec překvapen tím, co se z domova vyvinulo. Myslím si, že měl zpočátku skromnější cíl: vytvořit z nás chlapců spořádaný kolektiv.“* (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 39)

A J. Ornest dodává: *„Působil totiž zvláštní vnitřní silou, byla to sugestivní osobnost. Dovedl si získat naši naprostou důvěru. Strhl nás svým obrovským altruismem, nebyl nikdy zahleděný do sebe, nikdy neztrácel nervy, nikdy nedošlo k tomu, že bychom si s údivem museli říct, že ho nepoznáváme.“* (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 39)

„Už sám fakt, že se Eisinger rozhodl žít s námi- na jednom z , třípatrových‘ kavalců - skutečně jako jeden z nás, říká o něm více než všechna slova. Byly to kouzelné chvíle, vždycky po setmění anebo po večeři, kdy už se zhaslo, povídali jsme si

z kavalce na kavalec ... Eisinger byl skvělý vypravěč, byli bychom ho poslouchali celé hodiny,“ (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 40) doplňuje K. Kotouč

„Eisinger dovedl jednat skutečně jako uličník, jako , jeden z nás““ (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 41) vystihuje vychovatelovu osobnost J. Ornest.

Hned na počátku své existence realizovala Eisingerova republika /červenec 1942 /aktivity, které byly pozoruhodné a na jiných domovech nevídané. Tak např. hned na podzim r. 1942 to byla akce „Václavské náměstí“. Jednalo se o dětmi vytvořené velké obrazy umístěné na pokojích, představující reálie skutečného náměstí tak, jak si ho chlapi pamatovali ještě z doby před Terezínem - od Muzea až po Můstek /i s projíždějící tramvají kolem sochy sv.Václava/.

Projekt samosprávné republiky měl i své formální vyjádření. Škidovský znak symbolizoval v koncentrované podobě všechno to, co se snažil Eisinger předat svým chlapcům – raketa letící k pěticípé hvězdě /zde žluté/ s velkou knihovnou v pozadí /autorem symboliky byl J. Kurt- Kotouč/. V podobném duchu promlouvá i hymna Škidu, zpívaná na nápěv staré dělnické písně Jako bouře světem letí ...:

Jaká bouře, jaká sláva,
na jedniče jásá lid,
ožila tam samospráva,
žije republika ŠKID.

My se nikomu nedáme,
kdo by chtěl nás urazit,
pracovat my přísaháme
pro čest republiky ŠKID

Nám je každý člověk bratrem,
ať je křesťan nebo žid,
my jdeme svorně pod prapory
chlapců republiky ŠKID.

Z osobností, které se pohybovaly v Eisingerově blízkosti, měl na něho největší vliv dr. B. Zwicker, jenž s ním po svém nuceném odchodu z Masarykovy univerzity učil na židovském gymnáziu. Marxisticky orientovaného historika považoval Eisinger za svého přítele, rádce a učitele, s nímž společně formoval život na L 417.

Avšak nejen vzpomínky pamětníků, nýbrž i vychovatelovy články v časopise Vedem podávají svědectví o názorovém světě tohoto obdivovaného muže, jenž však měl kolem sebe v Terezíně, zvláště v židovské samosprávě, i řadu odpůrců. Vyjadřuje

se v nich ke svému vztahu k Sovětskému svazu, marxismu a židovství. Tak například píše: *„Moji odpůrci by si přáli, abychom vůbec nemluvili o socialismu a S.s. /Sovětském svazu – pozn. autorky/, anebo „kriticky“, rozuměj odmítavě. To by pak bylo objektivní a netendenční. Na to odpovídám: Mluvit dnes o S.s. odmítavě, toho se neodvažuje v celém kulturním nefašistickém světě žádný rozumný člověk. I ti, kteří do vypuknutí války ještě mluvili odmítavě ... i ti uznávají, že chybovali. Válka je přesvědčila ... Zavádíme-li pozornost k S.s., pak to není „tendence“, nýbrž snaha o spravedlivou rovnováhu při získávání společenských znalostí nutných k naší budoucí politické a ideologické orientaci.“* (Vedem, č. 52 z 27. 12. 1943)

Když se zamýšlí nad tím, jak bude vypadat jeho poválečná knihovna / článek Sen /, tak se vymezuje takto vůči marxismu: *„Jeť tak zvaný marxismus klíčem pro otvírání tajů nejrozmanitějších, ano, všech oblastí lidské myšlenky a práce. Nikdy bych nebyl řekl, co mi marxismus dal v mém oboru literární historie a kritiky.“* (Vedem, dvojčíslo 39 – 40 z 17. 9. 1943)

Nejzajímavější, i z hlediska zaměření naší práce, jsou jeho analýzy židovství; zajímavé a poučné i co se týče ideových tendencí, které se střetávaly uvnitř práce židovské samosprávy. K této otázce se vyjadřuje následovně: *„Někteří je chápou /rozuměj židovství, pozn. autorky/ jako něco čistě citového, co každému Židu bylo dáno na životní cestu takřka s mlékem mateřským. Toto pojetí čpí trochu rasismem a projevuje se např. větším či menším, přiznaným či nepřiznaným citovým odporem ke všemu, co není židovské ... Jiné pojetí je náboženské. Často se prolíná s pojetím prvním. Jiné pojetí je nacionálně- politické, směřující k ustavení židovské domoviny, anebo židovského státu v Palestině. Jiné pojetí konečně je pojetí kulturní a sociálně- mravní.“* (Vedem, č. 10 z 25. 2. 1944) Po celkovém zhodnocení, když zmiňuje i úlohu Židů v dějinách, dochází k tomuto závěru: *„I můžeme klidně obecně říci, že všechny ty tradice, které vedou k nacionalistické, rasové, náboženské a kmenové výlučnosti, jsou odsouzeny k tomu, nepřekročí práh nového uspořádání lidských věcí po této druhé světové válce, a na druhé straně budou věčně žít ty tradice, které hlásají lásku k bližnímu, rovnost všech lidí bez rozdílu a směřující k sociální spravedlnosti pro všechny lidi bez rozdílu. /.../ Znalosti z dějin židovského dělnického hnutí, vědomosti o teoretické a praktické účasti Židů v dějinách dělnického a pokrokového hnutí vůbec,*

jsou mezi naší mládeží mizivé až hanba. Ačkoliv právě tyto věci /činná a mnohdy i čelná a průkopnická účast Židů na čele kulturního, sociálního, politického pokroku/ - ne naše pasivní utrpení – tvoří dohromady to, co nám dává legitimaci oprávnění, abychom vstoupili jednou jako právoplatní členové do koncertu osvobozených národů.“ (Vedem, č. 10 z 25. 2. 1944)

Z tohoto názorového podhoubí tedy vyrůstala celá architektura Škidu, kterým prošlo asi 90 chlapců, jež přišli do ghetta z velmi rozdílných rodinných a sociálních prostředí /někteří i ze sirotčince/, rozdílní byli i citově a intelektuálně. P. Stiasny trochu nadneseně rozděluje škidovce do čtyř zájmových skupin, jak je sám nazval: a) Akademie, vědci a umělci; b) aktivisté, konstruktivní síly domova, iniciativní, bez speciálních zájmů; c) antisté, ctižádostivci bojující o vedoucí místa v samosprávě, ovlivňující veřejné mínění – uzavřená skupina, používající všech prostředků a zbraní běžných v politice; d) neutrálové, chlapci bez zájmů, sportovci, začlenění v kolektivu v důsledku vlastní slabosti, kteří v něm nabývají síly. (Stiasny, 1998)

Co se týče denního života, členil se domov I na tzv. programisty a pracující. Programem rozumějme skryté vyučování, což znamená, že se tito chlapci zúčastňovali dopoledne v kroužcích výuky, která měla z důvodů nelegálnosti pro své aktéry i rysy dobrodružství. Skupina pracujících odcházela pracovat do zahrad a polí, někteří se učili různým řemeslům. Ti první měli větší teoretické znalosti a tím, že se pohybovali po celý den v domově, mohli do jeho chodu více zasahovat. Naopak ti druzí, kteří zde trávili jen pozdní odpoledne a večery, měli lepší život díky přístupu k potravinám.

Jinou profilací Škidu bylo členění na Akademii, Braspožru a SKRZ. Akademie byla duchovní elitou republiky, pod tímto názvem uveřejňovala své texty v časopise Vedem. Braspožra /Bratrstvo Společné Žranice/ byli chlapci, kteří spořili jídlo, aby jednou týdně uspořádali v družné zábavě jakési domovní hody. A SKRZ byla skupina chlapců /Sbor pro Krocení Rušitelů Zákona/, mající v kompetenci dohled nad kázní Škidu.

Z předchozího je zřejmé, že Škid nebyl přes výrazné kolektivní principy výchovy jakýmsi striktně homogenním celkem, ale skupinou jednotlivých občanů, skutečných dětských individualit. Namátkou uvedme jména alespoň těch

nejvýraznějších – Hanuš Hachenburg, geniální básník; Petr Ginz, všeučitel a vedoucí redaktor časopisu Vedem; Kurt Kotouč, předseda samosprávy v závěru Škidu; Zdeněk Ornest /Ohrenstein/, básník a publicista.

Jistě i tito nadaní chlapečci vděčili při svém krátkém a překotném terezínském vývoji za mnohé právě svému vychovateli V. Eisingerovi. Avšak ani on, podobně jako velká většina vězňů, neunikne východním transportům a v předposlední kapitole svého života se ocitne společně se svou manželkou Věrou, i když každý zvlášť, v Osvětimi. E. Polák, jeden z jeho škidovců, snad jako poslední z blízkých, zachytil letmé setkání s ním: „Zase v útvaru někudy jdeme a vtom zírám- ve dveřích jednoho z bloků stojí Eisinger. Dívá se na naši kolonu, poznává mě a přátelsky zdraví zdviženou rukou. Nenápadně, ale radostně pozdrav opětuji a dlouho si pak lámu hlavu zda to byl opravdu on, jestli jsem snad neměl nějaké halucinace nebo se přání nestalo otcem myšlenky.“ (Polák, 2006, s. 133)

Svou životní pout' završil v Buchenwaldu, kde byl 15. 1. 1945 při pochodu smrti zastřelen.

7. 2. Vyučování

Existoval- li zákaz školního vyučování pro židovské děti již v období před vznikem terezínského ghetta, tak je pochopitelné, že platil i zde, byť byl, jak dosvědčují pamětníci, snad přehlížen nebo i částečně tolerován /není znám případ, že by bylo vyučování prozrazeno/; učitelé měli děti „pouze zaměstnávat“. I pořádané přednášky a semináře nesly označení „aktivity volného času“ nebo „domácí úkoly“.

Pro Němce bylo obecně vzdělání dětí nežádoucí, vadila jim však neznalost těch, které byly zařazeny do výroby, proto byly povoleny a zřízeny učební kroužky. Samotné vyučování mělo po celou dobu existence ghetta konspirativní charakter. „Hledali důkazy: učebnice, sešity, kresby... Naše skryše pro papíry, tužky i knížky byly velmi dobré. Esesáci zřejmě tušili, že se vyučuje, ale nenašli nikdy nic,“ (Friesová, 2005, s. 147) uvádí R. Friesová.

Učitelé i jejich děti přijali v Terezíně za svou následující ideu: Válka skončí a jak se vyrovnáme dětem venku? Nesmíme zůstat pozadu za svobodnými školami.

Terezínské děti získávaly poznatky nejen z přímého vyučování, ale ještě větší měrou z přednášek významných osobností či z nesčetných debat a diskusí /viz dále/, jichž probíhalo v Terezíně bezpočet. Učily se s obrovskou chutí a nadšením, trestem pro ně bylo být za přestupky a nekázeň vyloučen z vyučování. I zde byl uplatňován kolektivní duch a děti se učily též vzájemně. Takto bylo vedeno i odpolední opakování dopoledne probraného učiva.

Přestože nebyly pomůcky, zvláště pak knihy /texty pro děti si ale i v těchto podmínkách dokázali učitelé pro děti připravit/, nejednalo se nikdy pouze o pamětní učení, strohou faktografií. Irma Lauscherová vzpomíná: „*Mládež se chtivě učila. Byla vyhladovělá nejen nedostatkem chleba, ale i nedostatkem impulsů. Učili jsme prakticky bez pomůcek. Po paměti jsme psali slabikář pro prvňáky, jeden pro 3-8 dětí. Ba měli jsme i elán debatovat o metodách. Nezapomenu na globální slabikář, který se později ztratil v dezinfekci. Napsal jej vzorně podle mého návodu nezapomenutelný kolega Ruda Ohrenstein. Kreslil stránku po stránce, takže mé děti v Terezíně četly stejně jako před tím pražští prvňáci. To je pes. To je kočka. Pes utíká. Kočka utíká. /.../ Ještě jeden slabikář jsme připravovali s Rudou. Fibel pro ležící vídeňské pacienty. Bylo to obtížnější, doma jsem nikdy německy mluvící děti číst neučila. Nedokončili jsme ho spolu, Ruda odešel- přímo do plynových komor do Osvětimi. Už jsem jen lepila a vystřihovala do sestaveného textu.*“ (Lauscherová, 1985, s. 48)

Ano, byly to především ohromná snaha a nadšení, co kompenzovalo nedostatky v materiálním vybavení, a také humor. „*Snad jsem od té doby neměl tak snaživé žáky,*“ dosvědčuje R. Franěk. „*Byli ale terezínští. Když jsem učil číslovky, diktoval jsem, jak jsem si pamatoval z učebnice říkadlo: Jeden, dva, tři, my jsme bratři, který je to mezi námi, co schoval do té slámy. Petr Fántl byl už produktem terezínské „školy“.* S naprostou samozřejmostí napsal místo „schoval“ sprosté slovo. Tak, jak byl zvyklý mluvit. Čekal, co to bude dělat. Předponu „vy“ napsal správně s tvrdým y a celé to bylo bez chyby. Tak jsem mu pod cvičení napsal velkou jedničku, aniž jsem hnul brvou. Byl jsem také terezínským učitelem. Většinou se však děti naučily samy.“ (Franěk, 1978, s. 303)

Řada dětí, které se ocitly v Terezíně, nepoznala často normální školu. Proto záleželo především na přístupu učitelů, aby svými metodami dokázali motivovat,

naučili děti učit se. „A ještě důležitější pak byla palba argumentů, polemik, dlouhé diskuse, hádání a dohadování,“ jak dosvědčuje opět R. Franěk. (Franěk, 1965, s. 12) A dále pokračuje, když si vybavuje metodu, kterou používal Arna Ehrlich na pokoji č. 9: „K vyučování přispíval Arna také svým svérázným způsobem. Za týden bude kvíz o Jižní Americe. Vem kde umíš, bude to do soutěže. A ti malí kluci sehnali takové vědomosti, že je nebylo možné chytit, ani když měli nakreslit slepou mapu, věděli, která řeka se do které vlévá, a znali odpověď na podobné, i když někdy formální otázky.“ (Franěk, 1965, s. 14)

Přesto, že byly podmínky pro koncepční vedení vyučování tak degradující, děti i učitelé do domovů přicházeli i odcházeli, určitý systém výuky se vytvořit podařilo. „Nejraději bych odpověděl tak, že systém byl vytvářen nejen vyučováním, ale celodenním soužitím chlapců s učiteli a vychovateli. Jeho účinnost jsem si uvědomil po návratu z koncentráku, když jsem se ocitl zase v normální škole. Skutečně jsem vlastně nebyl vůbec pozadu,“ tak charakterizuje terezínské vyučování J. Kurt-Kotouč. (Křížková, Kotouč, Ornest, 2003, s. 40)

„Vyučování se dalo všemi dostupnými formami vedle té klasické, ve skupině třídy. A tak působení vysloveně pedagogických odborníků, jako byli profesor Valter Eisinger, asistent na brněnské vysoké škole dr. Bruno Zwicker a jiní, doplňovali i vědci, spisovatelé a umělci přednáškovou činností,“ říká R. Franěk. (Franěk, 1978, s. 304)

H. Posseltová-Ledererová podává toto svědectví o dětech a učitelích a jejich práci v ghettu: „Naštěstí jsou jejich vychovatelé – jak se dovídám- odvážní, skvělí, většinou mladí lidé, kteří nedbají na nacistický zvrhlý zákaz vyučovat děti a tajně a pravidelně je učí číst, psát, počítat a jiné věci. Nechtějí dopustit, aby z nich vyrostli negramoti. Našli prý i jiné formy vzdělávání. Hlasitě jim předčítají z knih, děti je tiše, napjatě poslouchají, všechno vnímají, všechno si pamatují. Vyprávějí jim, recitují, učí je přednášet, zpívat. Cvičí s nimi, učí je tančit. Nalézají pro ně různé zábavy. A také pro ně dramatičtují dětské příběhy. Zpestřují své tajné vyučování všemožným způsobem. Jsou neobyčejně vynalézaví. Jsou to prý rození učitelé. A děti prý jsou pozorné, nadšené, podvědomě asi chápou, jak je to pro ně důležité, jak velké to je, co to pro ně znamená. Vyspívají v těch nenormálních podmínkách rychleji než doma. Svě učitele milují.“ (Posseltová-Ledererová, 1997, s. 49-50)

Z uvedených slov plyne, že většina učitelů, kteří prošli Terezínem, nebyla profesionály. O to víc vynikají výsledky, jichž se svými žáky dosáhli. Pamětníci dokládají, že i ty nejmenší děti mnohdy znaly více než jejich vrstevníci v protektorátu. (Hošková-Weissová, 2010) Obtížné pro ně muselo být i to, že měli ve skupině děti různého věku, ale především s různou předchozí přípravou, s různými znalostmi. Ty nejmenší zpočátku neznaly základní věci, učily se pojmy, ale neuměly k nim přiřadit konkrétní jevy: některé neviděly nikdy např. stromy, rostliny, zvířata, neboť se s nimi v Terezíně nesetkaly.

O formování promyšleného systému práce svědčí i denně konaná společná setkání učitelů, jejichž záštitou byl již několikrát zmiňovaný dr. B. Zwicker, profesor FF Masarykovy univerzity v Brně. Ten řešil organizační a odborné problémy související s výukou. Na pedagogických radách, které vedl, se živě diskutovalo o aktuálních problémech ve vyučování, učitelé si zde vyměňovali své zkušenosti a připravovali učební pomůcky.

Terezínská učitelka I. Lauscherová k tomu dodává: „*Nebylo to pracoviště byrokratů, nýbrž velmi rozumných lidí, kteří uměli udělat z ničeho něco, a to za nesmírně obtížných podmínek. Konflikt priorit, co se týče rozdělení místa, úzkoprofilových materiálů a jídla občas vedl k boji mezi odděleními – v boji, v němž učitelé obvykle zvítězili.*“ (Makarova, 2002, s. 63) V Zápise o poradě u p. ing. Zuckera dne 29. 10. 1943 mimo jiné čteme: „*Ing. Zucker je pro systematické vzdělávání dětí přednáškami a nakonec koncerty.*“ (Makarova, 2002, s. 64)

Programy vzdělávání pro děti připravovalo oddělení péče o mládež společně s FZG /Freizeitgestaltung/ i dobrovolníci. L. Löwy v Nástinu studijního programu ze dne 22. 6. 1944 napsal: „*Problém vzdělávání je obtížný; problém vzdělávání v Terezíně je více než složitý. /.../ Vzdělávací práce v Terezíně je pojata jako systematicky kulturní program. Snažili jsme se zdůraznit tento moment v každém ohledu. Tato práce je rozdělena do šesti oblastí: I. Literatura, II. Hudba, III. Dějepis, IV. Jazyky, V. Výchovné problémy, VI. Sebevzdělávání mládeže.*“ (Makarova, 2002, s. 69-70)

Cílem snah židovské samosprávy zvláště ve vztahu k dětem bylo hájit a rozšiřovat duchovní svobodu, což se dalo právě skrze promyšlený a fungující model

edukační činnosti. W. Groag, vedoucí dívčího domova, toto krédo vyjádřil následovně: *„Většina učitelů patřila k sionistickým a na druhém místě komunistickým organizacím. Protože jsme však nechtěli promarnit žádnou možnost podporovat rozvoj dětí a jejich specifická nadání a zájmy, získávali jsme pro práci v pedagogické oblasti i různé další osobnosti. Vedení ghetta proto naléhalo na nové příchozí, kteří pro takové úkoly přicházeli v úvahu, aby na oddělení péče pro mládež předložili svůj životopis. Podle profesní kvalifikace a pedagogických zkušeností pak byli přidělováni jako opatrovníci nebo učitelský personál k veřejné péči nebo do některého domova. Takovým způsobem péče pro mládež získávala vedle angažovaných sionistů a komunistů i vynikající osobnosti ze všech oborů – učitele, profesory, vědce, umělce.“* (Brenner - Wonschicková, 2006, s. 82-83)

Zdá se tedy, že ideové spory, které zmítaly židovskou samosprávou po celou dobu existence ghetta, se nedotkly sféry práce s dětmi. Zde se dařilo postupovat jednotně při zachování názorové plurality, jak o tom svědčí i svědectví Helgy Hoškové – Weissové: *„U nás v heimu neexistovala nějaká názorová vyhraněnost. U nás se modely názorové střídaly. My jsme třeba jednou tancovaly židovskou hóru, hned zas Besedu a hned zase Znáám zemi blízko pólu... Ať to byli sionisti, sokolové, komunisti – všichni byli úžasní. Dělalí všechno ze svého přesvědčení, učili nás ohleduplnosti, toleranci, vzájemnému přátelství. Dnes to zní všechno jako fráze, ale tenkrát to tak nebylo. To základní, lidské, v nás pěstovali všichni. Když to dnes vnímám, myslím si, že se jim to povedlo, že v nás formovali především charakter. Když skončila válka a nám bylo patnáct, řada z nás již neměla nikoho, ale my jsme si dokázali najít v životě svou cestu, všichni to někam v životě dotáhli. Všichni ti učitelé a vychovatelé byli úžasní lidé, vděčíme za to vše svým pedagogům, kteří i v těchto podmínkách dokázali často nemožné.“* (Hošková - Weissová, 2010)

Každodenní činnost dětí se začínala budíčkem mezi šestou až sedmou hodinou, následovalo mytí, úklid kavalců, rozdělení denních služeb /dozor, úklid/, snídaně, nástup a denní rozkaz na schodišti – a potom učení tři až čtyři hodiny denně. Vyučovala se čeština, matematika, dějepis, zeměpis, němčina, angličtina, latina, kreslení, zpěv, nepovinně hebrejšтина. Vyučování probíhalo i o polední pauze, odpoledne si děti samy

opakovaly probrané učivo. Odpoledne byla také částečně vyučována mládež, která absolvovala v táboře pracovní povinnost /děti starší 15 let, později i 12 letí/.

O zodpovědnosti učitelů za své výsledky svědčí i fakt, že děti dostávaly i vysvědčení, jejich výsledky byly hodnoceny na bodové škále 0 – 20 bodů.

„Přestože škola existovala, nemůžeme ale tvrdit, že to bylo jako ve škole,“ vzpomíná H. Hošková. *„Vyučování se ale dělo ve všech předmětech. Bylo to samozřejmě pravidelné, ale nebyla to škola jako taková; učebnice nebyly, ani sešity, nebyly ani tužky a materiál. A nebyly třídy ani tabule. Probíhalo to tak, že ... nebyli to vždycky učitelé, kdo k nám chodili, přicházeli k nám třeba spisovatelé nebo někdo z dospělých, kdo se tomu vyučování věnoval.“* (Hošková-Weissová, 2010)

„Všechno bylo nejisté. Také žáci přicházeli a odcházeli. /.../ A tak to bylo i s učiteli: přicházeli a odcházeli. Když se našel například učitel angličtiny, dostávaly jsme výuku angličtiny. Brzy nato musel do transportu. Pak ho musel nahradit jiný učitel, jenže ten třeba neuměl anglicky, ale byl matematik. Tak nás učil matematiku. Takhle jsme se učily,“ čteme ve vzpomínkách H. Brenner - Wonschickové. (Brenner - Wonschicková, 2006, s. 83)

Vyučování bylo pro samotné děti i jakousi každodenní výpravou za dobrodružstvím v důsledku již zmíněné možnosti prozrazení a možných následků, které by z toho vyplynuly. *„Učili jsme se tak, že musela být hlídka před domem – dítě, které si hrálo, procházelo se, pískalo. Smluvený signál – pískání melodie vážne – naznačil, že musíme změnit téma. Nepíšeme a nečteme, jen zpíváme nebo něco „vyrábíme“.“* *Zpěv a ruční práce: povolené zaměstnání dětí. Jak už i sedmiletí chápali, o co jde. Jednou při vyprávění pověsti o blanických rytířích přišla otázka: „Kdy už vyjedou? Není v Čechách nejhůře?“* (Lauscherová, 1985, s. 48)

Výjimečná byla v terezínské škole koncentrace špičkových odborníků, kteří zde byli často svým způsobem bezejmenní, avšak dokázali svým svěřencům předat, co nemohly dostat děti v běžné škole. I. Lauscherová pokračuje: *„Terezínský popelář /v Praze ing./ vykládá zajímavě fyziku, architekt Zelenka, známý pražský /i terezínský/ umělec seznamuje mladé lidi se scénickou problematikou. Když ještě nepromovaný absolvent UK vykládá o dějinných souvislostech ekonomického a historického vývoje,*

mnozí posluchači poprvé slyší takové pojetí dějin. Teď však chápou situaci v Evropě, proč mohlo dojít k Mnichovu a proč jsou ve městě za mřížemi.“ (Lauscherová, 1985, s. 48)

Přestože řadu jmen učitelů odvál čas, nemohl odvat hodnoty, které tito předali dál. Řada jmen ve vzpomínkách terezínských dětí ale zůstala a nesou si je v živých obrazech až dodnes: *„Nejraději jsem měla paní profesorku Brumlíkovou. Přesně si vzpomínám, jak nám vyprávěla příběhy z řecké a římské mytologie. Hltaly jsme ji očima a sledovaly fascinovaně každé slovo jejího líčení. Byla báječná! Uměla tak krásně vyprávět. Například o Prométheově životě,“* vzpomíná H. Pollaková. (Brenner - Wonschicková, 2006, s. 84)

„Měly jsme bezvadnou vychovatelku Ulriku Lažanskou. Vychovatelkami byly většinou bývalé studentky z filozofické fakulty. Ty nás něco učily, vyprávěly nám, mnoho jsme z toho pochytily. Ulrika, říkaly jsme jí Uli, byla velmi chytrá, absolventka filozofické fakulty. Dělala nám přednášky, učila nás, snažila se nás nějak vzdělávat. Byla jsem zařazena na práci, na vyučování jsem nechodila, vzdělávaly jsme se po večerech. A Uli večer, kdy měla volno, nám vyprávěla o básnících, byla to taková chytrá ženská. Měla knihu, tlustou jako bible, a v ní ručně psané básně, které nám četla. Seznamovala nás s básníky, učila nás písničky Voskovce a Wericha. /.../ Načerpala jsem při těch našich sedánkách hodně vědomostí, možná víc než některá z mých vrstevnic,“ vybavuje si Eva Heizlarová - Koubková. (Vlčková, 2006, s. 245)

Na druhou stranu bylo získané vzdělání spolu s terezínskou zkušeností často pro dospívající děti, které přežily a po válce vstupovaly do života, i jistým handicapem, jak to velmi příznačně vyjádřila H. Hošková - Weisová: *„Právě proto, co jsme zažili, jsme se těžko zařazovali po válce mezi svou generaci, byli jsme názorově vepředu, nějak dospělejší.“* (Hošková-Weisová, 2010)

Závěr: Je jisté, že se terezínským učitelům podařilo uskutečnit to, co si vytýčila židovská samospráva, tj. připravit děti a mládež co nejlépe na život po válce, na budoucnost. Otřesným faktem zůstává, že se tohoto snu tisíce dětí nedočkal. Nakonec dejme slovo opět pamětníci: *„I dnes si všech učitelů moc vážíme, byli obětaví, věnovali se nám, všichni nás učili především morálním hodnotám.“* (Hošková - Weisová, 2010)

7. 2. 1. Hodiny kreslení s F. Dicker - Brandeisovou

„A tvořit krásno v zaštěnicované skutečnosti bylo neskonalou silou, silou duševní převahy.“ (Franěk, 1965, s. 18)

Tento výrok byl zcela jistě i krédem pedagožky, malířky, výjimečné ženy, jak dokládají bez výjimky všechny vzpomínky na ni, Fridel Dicker - Brandeisová.

Narodila se 30. 7. 1898 ve vídeňské měšťanské rodině a již záhy se u ní začalo projevovat umělecké nadání. Během 1. světové války se stala žačkou v soukromém vídeňském kurzu, který vedl již tehdy známý prof. Johannes Itten /1916 – 1919/. Posléze jako jeho spolupracovnice přešla do německého „Státního Bauhausu“ ve Výmarnu. Vliv W. Gropia a estetických ideálů Bauhausu, kde studovala, na její tvorbu byl značný. Navštěvovala např. litografii u L. Feiningera, sochařství u O. Schlemmera, věnovala se textilnímu designu, vázala knihy, tkala, vyšívala, navrhovala plakáty, scénu, kostýmy i bytové zařízení, byla nadšena z malíře P. Klea. V roce 1923 zakládá se spolužákem z Bauhausu F. Singerem „Dílny výtvarného umění“ v Berlíně. Téhož roku se vrací do Vídně, kde spolu s A. Möller - Wotizovou zařizuje svůj první vídeňský ateliér. Intenzivně se také zajímá o politické dění. Po převratu v Rakousku r. 1934 je pro svou komunistickou činnost zatčena a po propuštění z vazby emigruje do Prahy, kde se opět pouští do výtvarné práce, zejména v oboru interiérové architektury, a jako učitelka kreslení, zapojuje se též do činnosti emigrace.

30. dubna 1936 se vdává za svého mladšího pražského bratrance Pavla Brandeise. Tímto sňatkem získává československé státní občanství a není již vystavena šikanování úřadů. Avšak události v Evropě nabírají na obrátkách. Po Mnichovu 1938 začíná být ohrožena i Československá republika a s ní i osud Brandeisové. Má možnost odjet do Palestiny, avšak odmítá a útočiště nalézá v Hronově. I zde se pouští do horečné práce a ještě v r. 1938 získává diplom a zlatou medaili na „Výstavě 38 – Náchod“, kterou uspořádala firma Spiegler a synové, textilní továrna v Hronově. V r. 1940 je vystaveno jejích 12 obrazů v Royal Arcade Gallery v Londýně. I z Hronova udržuje čilou korespondenci se svými přáteli.

Avšak koncem 1942 je i se svým manželem zařazena do terezínského transportu. S příchodem do Terezína, kde strávila necelé dva roky, začíná heroické období závěru jejího života /od 16. 12. 1942 do 6. 10. 1944/.

Okamžitě po svém příjezdu do ghetta rozvinula naplno svoji pedagogickou aktivitu, jíž dokázala všechny kolem sebe okamžitě nadchnout /děti, ale i dospělé, kteří k ní chodili na hodiny kreslení/ a inspirovat. Dobrovolně se ujala úkolu učit děti. Zásobovala je pomůckami, přinášela knihy o umění, předměty sloužící jako model.

Ke kresbě zadávala témata svými náčrtly nebo slovně. Svou činností realizovala to, co si odnesla od prof. Ittena a co se dnes označuje jako zážitková pedagogika. *„Člověk u ní nemusel umět dobře kreslit. To pro ni nebylo to nejdůležitější. Důležité bylo rozvíjet se, naučit se vidět, rozlišovat barvy. Hrát si s barvami. Dělat pohyby podle hudby nebo podle daného rytmu. Vyklepávala například na stůl určitý takt a my jsme měly ty pohyby v příslušném rytmu kreslit. Dokázala v nás probudit pozitivní vztah k situaci, v níž jsme se nacházeli, k životu v Terezíně. V její přítomnosti se vše obracelo k dobrému a to skoro jakoby automaticky,“* vzpomíná na svou učitelku H. Pollaková. (Brenner - Wonschicková, 2006, s. 152)

Po svém příchodu do místnosti dokázala prý všechny děti ihned ukáznit a po celé zaměstnání panovalo vždy naprosté ticho. Nikdy své svěřence k ničemu nenutila, k práci přistupovala s hravostí, fantazií a předvídavostí, o kreslení s dětmi mluvila, povzbuzovala je a vedla ke kreativě podle své zásady: „Ať dítě svobodně vyjádří, co chce o sobě říci.“ Pod jejím vedením vzniklo v táboře až na pět tisíc kreseb, jež jsou dětským svědectvím o životě v ghettu, avšak zároveň prozrazují i vliv samotné autorky a moderního umění, které ji osobně inspirovalo, i jejího pedagogického talentu.

Fridel s dětskými kresbami dále pracovala, zabývala se jimi i po stránce teoretické. Propracovávala svoji vlastní metodu, spočívající v převádění sluchových vjemů do podoby kresleného či grafického záznamu. Její teoretické přístupy byly ovlivněny, jak bylo již zmíněno, prof. Ittenem už při jejích studiích na Bauhausu. Kresba je chápána jako klíč k poznání a osvojení si komunikačních postupů a je prostředkem k sebevyjádření a uvolnění citů a fantazie. Její výtvarné hodiny se tak stávaly i jakýmsi hodinami léčebné terapie v prostředí zla a ošklivosti.

Z autentických malířčiných myšlenek se dochoval pouze nástin přednášky, několik poznámek, z nichž se můžeme dočíst: „Dítě není /nebo není jen/ nehotovým, nepoužitelným předstupněm dospělého... Tím, že dětem, které se ostatně ve svých schopnostech časově vyvíjejí velmi nestejně, předpisujeme jejich cestu, odřezáváme je od jejich tvůrčích možností a sebe od poznání těchto možností. Nároky dospělých i tam, kde jsou oprávněné, patří do jiných oblastí než tam, kde jsou uplatňovány. Např. čistotnost, přesnost, schopnost reprodukce určitého obsahu jsou spjaty s geometrií, malováním ornamentů, módní kresbou, ilustrací, ale naprosto nijak s tvůrčím kreslením. A co lze očekávat od tohoto tvůrčího kreslení? Usilujeme pokud možno o co největší svobodu dítěte, jak se sdělovat nejdříve podle nálady, potom formálně. Musíme tedy vše přenechat dítěti. Můžeme nanejvýše dodat látku a popud ve formě návrhu. Každé hodnocení ztrácí především svůj smysl. Učitel, vychovatel by si měl uložit co největší zdrženlivost při ovlivňování: také ten, kdo má vkus a umělecké kvality, právě ten bude mít např. z radosti nad silou a naivitou dítěte sklon k tomu, aby ho udržel při určitém způsobu vyjádření, ať již nějakých – ismů či vážného akademického kreslení.“ (Škochová, 1980 s. 25-26)

E. Amit /Bobachová/ vzpomíná: „Říkala /rozuměj Brandeisová – pozn. autorky/, že každý má svůj svět, ale že i každá věc má svůj svět. Každá věc má svůj systém. Krása je tajemná. Krásná věc zůstává tajemstvím, čím déle ji pozoruješ, tím větší se tě zmocňuje touha proniknout do ní; tato touha tě svou intenzitou dokáže připravit o rozum. Vysvětlovala mi podstatu krásy. Krása není kopie, ale zobrazení přírody. Krása spočívá ve variacích. Krása je v rozmanitosti. Snažila se nám vnuknout, že neexistují absolutní věci. /.../ Nejdůležitější pro mne byl pocit svobody. Ten pocit se z ní přenášel i na nás. Svoboda myslet a dělat to, co cítíš.“ (Makarova, 2009, s. 369)

Stejně zaujatí byli touto osobností i její kolegové a kolegyně vychovatelé. „Friedl byla mou učitelkou asi dva roky, už si přesně nepamatuji, jak se vzala v mém dětském domově, ale přišla tam z vlastní iniciativy a vyzvala mne a několik mých kolegů a kolegyně, kteří se zajímali o malování, abychom se podíleli na jejích hodinách. /.../ Prováděli jsme přitom spoustu „ uvolňovacích“ cvičení – kreslili jsme kruhy a spirály, aby naše ruce nebo nůžky získaly naprostou svobodu pohybu. /.../ Friedl mi pomohla

objevit nový svět, uváděla mne do něho, byla výjimečnou, zcela osobitou učitelkou,“ vybavuje zpětně E. Furman /Popperová/. (Makarova, 2009, s. 384)

Toto heroické úsilí a nezdolný entuziasmus jako kdyby chtěly zdolat její nepřízeň osudu a všechny překážky. „*Zorganizovat kroužky kreslení,*“ píše O. Pechová ve stati Děti a jejich terezínský svět, „*byl ovšem obtížný úkol. Bylo nutno neustále obstarávat papír, tužky, pastelky, akvarelové barvy. Bedřiška Brandeisová obětavě docházela do dětských domovů a do nemocnic mezi děti upoutané na lůžko a v promyšlených hodinách podle věku dětí je vedla k výtvarné zručnosti. Podněcovala jejich fantazii, pomáhala vyhledávat náměty jejich kreseb.*“ (Umění v Terezíně 1941-1945, s. 33)

Akademická malířka H. Hošková-Weisová v rozhovoru s autorkou této práce vypověděla: „*Učitelku F. Dicker-Brandeisovou jsem znala, ale nechodila jsem k ní na hodiny kreslení. Fridel chtěla, aby děti kreslily spíše vzpomínku na domov, své sny, fantazie, to, co v Terezíně nemohly vidět. Malbou Dicker chtěla poznávat myšlení a cítění dětí. Přesto dětem zadávala i volná témata a děti kreslily pohřeb, kostru, nemoc. Také dětem nosila reprodukce slavných malířů a prováděla s nimi různá rytmická cvičení. A protože nebyly barvy a papír, dělala s dětmi také různé koláže.*“ (Hošková – Weissová, 2010)

O tragickém konci života této ženy víme jen to, že je 6. 10. 1944 deportována do Osvětimi /transport Eo 167/ a stává se jednou z posledních obětí plynových komor v Birkenau /poslední zplynování zde bylo provedeno v noci z 28. na 29. 10. 1944/.

7. 3. Přednášková činnost

Zásadním kulturním počinem a významným doplňkem přímého vyučovacího působení byly v Terezíně různé přednášky, besedy a diskuse / t' již tajné, určené pro malé skupinky vězňů s přísnou konspirací, a nebo veřejné/. Byly realizovány jednak samotnými dětmi v heimech, jednak pozvanými hosty, vesměs odborníky na přednášená témata.

Tyto akce byly konány v domovech, knihovně, sklepech, ale nejčastěji na půdách. Udivující je nejen jejich četnost, nýbrž i tematická rozmanitost a vysoká teoretická náročnost. Nabídka akcí byla tak bohatá, že „*stejně jsem nevěděl o všem, co*

se dělo každý den. Intenzita těch let se asi dá srovnat jen s pátým stoletím před Kristem, dobou Sofoklovou,“ řekl O. Kraus, v roce 1998 v rozhovoru s E. Makarovou. (Makarova, 2002, s. 16)

Tím, že návštěvníky přednášek byli mladí i staří posluchači, byly děti a mládež nuceny přizpůsobit se intelektuální úrovni přednášených témat. I tato skutečnost vedla k jejich brzkému a rychlému osobnostnímu rozvoji.

P. Ginz z chlapeckého domova I si v časopise Vedem z 4. 1. 1944 pochvaluje: *„Minulý týden začal velkolepý přednáškový program. Doposud byly přednášky: Liebstein: O televizi, Ginz: Buddhismus, Beno Kaufmann: Hinduismus. Chceme-li ohodnotit význam těchto přednášek, můžeme říci: Jsou velice vhodným doplňkem časopisu. K životu kulturnímu nestačí totiž samotný časopis, neboť články, které svými rozměry přesahují ustálenou formu, třebaže často svým dosahem jsou velice hodnotné, nemohou být přijaty. Že svou hodnotu přednášky opravdu mají, tomu nasvědčuje nejen zájem posluchačů, ale též vzrůstající počet přednášečů, kteří nám zde připravují několik dobrých přednášek, Mühlstein: Mozart, Kahn: Staročestina, Weil: Historie šachu, Roth: Cervantes, Kotouč: Kriminalistika. Jedno nám však schází. Přednášky dospělých. Nikdo z nás totiž nemá takové znalosti, aby nám mohl vykládat o politických směrech ideologických. Doufám, že i tato mezera bude brzo vyplněna.“* (Vedem, č. 1. z 4. 11. 1944) I když v tomto případě tuto mezeru vyplňoval vedoucí jejich domova V. Eisinger, je předchozí povzdech důkazem toho, že i tak značný počet akcí konaných v ghettu byl nedostačující.

I přednášky hostů zahrnovaly velmi široké spektrum oblastí, které rozšiřovaly rozhled dětí, i když převažovala témata z oblastí společenských věd, jak se dočteme opět v časopise Vedem: *„V uplynulém týdnu byly dvě přednášky: Hanuše Weila – Historie šachu a Pepka Taussiga a Nory Frýda – Gogol.“* Autor referátu P. Ginz provádí i briskní analýzu všech přednášejících a končí slovy: *„Velice mnoho slibujeme od cyklu přednášek o ruských literátech.“* (Vedem, č. 5 z 22. 1. 1944)

Pořádání přednášek však nebylo pouze pod záštitou jednotlivých domovů, jež si zvaly lektory, nýbrž byly koncipovány oddělením péče o mládež. Vedoucím přednáškového programu věnovaného mládeži byl humanista a filolog prof. M. Adler;

na přípravě programu se podílel také prof. G. Löwy. Například ve své Zprávě pro Oddělení dětí a mládeže o vykonané práci /22. 6. 1944/ uvádí rozpis jednotlivých seminářů, týkajících se literatury, hudby, světových dějin, jazyků, problémů výchovy a soustavné tvůrčí práce.

Zajímavým svědectvím terezínského kulturního boomu jsou i následující slova P. Manese: *„Není snadné sestavit program na měsíc... Máme k dispozici 30 večerů. Z nich je 8 – 10 rezervováno předčítání. Ostatních 20 je věnováno přednáškám. Jejich přidělení mi často působí bolení hlavy. Učenci, lékaři, grafologové, profesori dějepisu, novináři, herci, hudebníci, sběratelé, básníci, dramatici, důstojníci – ti všichni chtějí mluvit. Přicházejí ke mně a ptají se, jestli by byl zájem o jejich přednášku nebo sérii přednášek, a jsou obvykle hluboce dotčeni, když je musím odmítnout ... Mám však muže na úrovni, kvalifikované a kvalitní. Poslechnout si je vždy člověka obohatí a potěší. Posluchači stojí ve frontě, aby si mohli vyslechnout jejich přednášky. Mohl bych je nechat mluvit dvakrát týdně a posluchárna by byla stále plná.“* (Makarova, 2002, s. 39)

Přednášky v češtině byly pod patronací ing. M. Saluse, který si před odchodem do transportu napsal, že k 30. 9. 1944 proběhlo 169 akcí, jež navštívilo 10 247 osob. Skupinu Salusových přednášejících /46 lidí/ tvořili asimilovaní židé z Čech a Moravy a jejich cílem byla především propagace češství. Stejně významnou skupinou byli i lidé kolem P. Manese, který pocházel z Německa, a proto tématem jejich přednášek byla německá kultura. Autonomní skupinou byly české přednášející ženy, které sjednocovala sociálnědemokratická politička M. Illová, a patřily sem A. Auředníčková, G. Picková-Saudková, E. Weissová, M. Friedmannová - Kohnová a M. Lesná-Krausová.

Je pozoruhodné, že snad největší pozornosti se těšila témata nejnáročnější – filozofická. Nejčastějšími byla pojednání o „těle a duši“ a „duchu a hmotě“. Tak např. M. Adler: Problém tělo – duše v antice, dr. L. Baeck: Problém těla a duše, Jednota života v těle a duši, dr. V. E. Frenkl: Tělo a duše, prof. dr. E. Utitz: Tělo a duše, dr. H. Zweig: Tělo a duše, ing. M. Salus: Duch a hmota, dr. K. Fleischmann: Obsah a tvar. Aktuálnost tohoto filosofického zobecnění problému lidské existence, života a smrti vzhledem k situaci židovského údělu je více než zřejmá. (Makarova, 2002)

„Byl neuvěřitelný hlad po duchovní potravě. Tak jsme se rozhodli, profesor Maxmilian Adler, zapálený sionista z Prahy, uznávaný ve vědeckém světě, prof. Utitz z univerzity v Halle, a já, založit cyklus přednášek , Od Platona ke Kantovi‘. /.../ Napůl tajně, pod příkrovem noční tmy, jsme šli do takzvaných Drážďanských kasáren, kde více než sedm set lidí stálo namačkáno na nevlídné půdě v zimním chladu, aby po hodinu a čtvrt naslouchali s velkým vzrušením přednášce o akademické látce, kterou nebylo snadné sledovat. /.../ Posluchačů neubývalo, spíše přibývalo, pokud stačilo místo. Kládl jsem si otázku: , Je na světě ještě jiný národ s tak hlubokým a pravým vztahem k duchu, že – byť tváří v tvář takovému ponížení a nebezpečí – žádá si slova filosofova?““ zapsal si dr. L. Baeck. (Makarova, 2002, s. 94-95)

„Zajímavých přednášek bylo víc, vždyť v Terezíně byli profesori, advokáti, spisovatelé. Aspoň na chvíli se zapomnělo na všechen ten élend kolem, člověk přišel na jiné myšlenky, přenesl se aspoň na chvíli do normální životní situace,“ říká E. Reichová - Zelená. (Reichová - Zelená, 2010)

Přednášející volili témata i tak, aby v nich posluchači našli nápovědi ke své současné situaci. Takový charakter měly i přednášky literární. Z nepřeberného množství uvedme např. tyto: Z. Böhma o nejmladší české poezii, o nejmladší české próze a o symbolismu v literatuře, přednášku J. Taussiga o humoru v českém písemnictví, G. Saudkové – Pickové o O. Březinovi, J. Dubského o J. Wolkerovi, přednášky O. Růžičky o comedia del arte a dramatické tvorbě, A. Neumanna o české knize, G. Šorše o nové české poezii, M. Krausové o literatuře severské, přednášky dr. K. Arnsteina o O. Březinovi a o životě a díle O. Fischera, přednášku dr. N. Frýda o písních lidu pražského, M. Saluse Praha v českém básnictví s hudebními vložkami Ančerlova sexteta, Karla Poláčka o románech ruských realistů, který *„uměl poutavě vyprávět. Svě bohaté životní zkušenosti uměl říkat zajímavě,“* tak si ho vybavuje E. Reichová- Zelená. (Vlčková, 2006, s. 57) A N. Frýd ještě dodává: *„Byl skeptický a vyčerpaný, nicméně souhlasil, když byl požádán o přednesení přednášek. /.../ Hovořil pomalu a moudře o románech ruských realistů nebo zvolil obecné téma aktuální důležitosti, jako lidskou intoleranci.“* (Makarova, 2002, s. 102)

Hojně navštěvovaná byla i témata historická. J. Koška mluvil o duchu a řádu dějin a o různých úsecích dějin Evropy, dr. M. Popper o počátku a rozvoji Prahy a o dějinách Prahy, o Praze gotické a barokní, o pověsti o Golemovi.

Konaly se přednášky na témata psychologická a pedagogická. N. Frýd hovořil o psychologii mas, o výchově mládeže M. Salus. „*Přednášky, zvláště z psychologie, nám dělala doktorka Truda Sekaninová, která byla vychovatelkou u starších dívek ve vedlejší místnosti,*“ vzpomíná E. Hejzlarová - Koubková. (Vlčková, 2006, s. 57)

Četné byly přednášky z oblasti divadelní a filmové. N. Frýd přednášel o filmovém umění a o Národním divadle, B. Šulc o filmových žertech, I. Dodalová o vzniku filmu, architekt F. Zelenka o vzniku dramatu, o japonském divadle, o divadle, divácích a kritikách, o divadle 14. století, R. Knapp o lidech od divadla a okolo divadla a o pražských předměstských divadlech, syn E. Pollerta, basisty Národního divadla, přednášel o svém otci.

Mluvil se i o tématech ekonomických, sportovních, zdravotnických aj.

Tyto kypící aktivity však byly permanentně dušeny odjíždějícími transporty, případně tresty ukládanými vězňům.

A jaká byla motivace všech těchto zapálených přednášejících? Za prvé považovali za svou povinnost, jak bylo již řečeno výše, připravovat zvláště mládež pro poválečný život; chtěli též obrodit odbornou sebeúctu vlastní i svých posluchačů, kompenzovat mizérii tereziánské lidské existence bohatstvím duchovního života. Svou oficiálností také doplňovaly a někdy i nahrazovaly zakázané vyučování. Staly se triumfem nezlomnosti lidského ducha tváří v tvář smrti, která byla neustále tak blízko.

8. Další formy terezínských kulturních aktivit

8.1 Dětské časopisy

Co se týká samostatných dětských aktivit, sehrály velmi důležitou roli při jejich formování jimi vydávané časopisy. V současné době je nám známo a pro bádání přístupno sedm dětských časopisů, které v Terezíně za podpory jejich pedagogů vycházely: Bonaco, Domov, Hlas půdy, Q 306, Kamarád, Noviny, Rim Rim Rim a Vedem. Jsou uváděny ještě časopisy Nešar a List sedmičky, o nichž však dnes již není nic známo.

Bonaco /„bordel na kolečkách“/ vydávala děvčata z domova č. XI v L 414, vycházel od ledna do června r. 1944 v 5 číslech.

Domov vycházel v domově č. 236 v Hamburských kasárnách a spolu s chlapci pak přešel do L 417 na domov č. 2. Vycházel od 22. 12. 1943 do 2. 5. 1944, zachovalo se 10 čísel.

Hlas půdy Q 306 psaly děti mezi 10 až 13 lety, žijící se svými matkami na půdě domů Q 306. Dochovala se pouze 3 nedatovaná čísla, z nichž první je z ledna r. 1944.

Noviny vycházely v domově X v L 147 a zachovalo se 9 čísel /s 3 přílohami/, byly vydávány od února 1944 asi do konce téhož roku.

Rim Rim Rim byl časopisem chlapců z domova VII na L 417, kteří se nazývali Nešarim /Jestřábi/. Existuje 23 čísel /25. 2. 1944 až září 1944/ a název byl odvozen od pokřiku tohoto domova – „Rim, rim, rim, ať žijí Nešarim“.

Kamarád byl dílem chlapců domova A v budově Q 609 a vycházel od 29. 10. 1943 do 15. 9. 1944, přičemž se dochovalo 22 čísel.

Vedem byl jednoznačně nejvýznamnějším literárním počinem, jenž spatřil v ghettu světlo světa. Byl chloubou Eisingerových chlapců domova I v L 417, známého jako Repulika Škid. Svým rozsahem, myšlenkovou hloubkou a kvalitou literárních

příspěvků přesáhl vše, co bylo v Terezíně vytvořeno. Vycházel v pravidelných týdenních intervalech od 15. 12. 1942 do srpna roku 1944 a celkem čítá na 800 stran. Přispívalo sem asi 10 chlapců a 3 vychovatelé /V. Eisinger, J. Stiassny, J. Taussig/. Tito se starali o úvodníky, jinak byl časopis zcela dílem chlapců, kteří své příspěvky podepisovali jako Akademie. Přesto nad všemi vyniká hlavní redaktor, všestranně nadaný P. Ginz. Časopis vycházel v jednom exempláři, příspěvky byly přepisovány na psacím stroji, později všechny kaligrafoval ručně sám Ginz. Vždy v pátek se celé číslo předčítalo, články si většinou četl sám autor. Zpočátku se časopis také vyvěšoval na zvláštní desce, od čehož se později upustilo z bezpečnostních důvodů. Ještě k názvu; ten byl odvozen od kréda být první, vést, čili domov č. I/.

A co tvořilo obsah tohoto legendárního periodika?

Najdeme zde texty, týkající se vnitřních záležitostí domova, jeho obyvatel, byly zde uveřejňovány portréty jednotlivých škidovců, glosovalo se chování, různé akce a soutěže, uváděly se zde komentáře ke kulturnímu a sportovnímu životu.

Dále zde najdeme texty s tematikou celoterezínskou. Výjimečná je rubrika „Toulky Terezínem“, zpravující nás o jednotlivých objektech ghetta a obsahující kriticko - satirické črty, analyzující všední terezínskou realitu, zvláště pak různé nešvary.

Úvodníky vychovatelů se týkaly především morálních pohledů na zdejší život - brojily proti otupělosti, nezájmu, egoismu, zbabělosti. Jedním velkým tématem byl život starých lidí, a proto články vyzývaly k pochopení a pomoci. Za největší morální problém považovali vychovatelé, jak bylo již uvedeno v předešlých kapitolách, tzv. šlojz. Vyberme z časopisu alespoň jednu ukázkou, vyjadřující se k této otázce: „*Ano, v Terezíně se hodně krade, mládež se toho velmi čile účastní. Ale každý chlapec, který krade či šlojzuje, ví, že se dopouští něčeho nesprávného, a upřímně to dozná. Jeho mravní vědomí zůstává nedotčeno, neboť ví, že až nastanou jiné poměry, až bude mít volbu žít se počestnou prací nebo krádeží, pak zvolí zajisté cestu první ... Zdůrazňuji znova: neobhajují krádeže a šlojz, ale celkem mám za to, že je lepší upřímný loupežník než pokrytecký, poctivec*“; napsal ve stati Pedagogický spor V. Eisinger. (VEDEM, č. 4 z 14. 1. 1944)

Objevují se úvahy na téma židovství. Časopis zdůrazňuje nesionistické, asimilantní pojetí /českožidovské/, což nebrání tomu, abychom se nedočeli o významných představitelích židovské kultury.

Ale najdeme zde i témata filozofická, politická a světonázorová, přestože v tomto ohledu bylo nutno být velmi opatrným, přesto však, zvláště s pera V. Eisingera a J. Stiassneho, zazní.

Co najdeme dále nejen ve Vedem, ale ve všech dětských časopisech? V čem spočívá jejich výchovná a vzdělávací úloha?

Zajisté pomáhaly vytvářet organizaci dotyčného domova, byly prostředkem formování vztahů mezi jeho příslušníky tím, jak komentovaly morální poměry domova, pořádek a hygienu.

Měly podíl i na tom, že dokázaly udržet citové spojení dětí s jejich předterezínským životem, vždy se snažily vyjádřit aktivní naději a optimismus.

To, že výrazně rozšiřovaly a prohlubovaly všeobecný rozhled, už bylo řečeno. S poznáním skutečnosti je spjatá i její kritika, často v humorné a satirické podobě. Autoři však nešetří ani sami sebe, velmi často se obracejí do vlastních řad, přemýšlejí nad tím, jaký dopad poměry Terezína zanechávají na nich samotných.

Důležitým rysem těchto časopisů je vyjádření principu solidarity, z něhož vyrůstalo veškeré výchovně působení v domovech.

A v neposlední řadě dávaly časopisy možnost vyniknout v literárním, tvůrčím projevu dětí. Zmíňme za všechny alespoň jednoho z největších poetických talentů.

„Jmenoval se Hanuš Hachenburg: byl úplně klidný. Měl už za sebou moře žalu, ve svých čtrnácti letech už poznal, co je to rezignace. A taky, co je to moudrost. Tak těžce vykoupená moudrost. Oč byl on svou duší starší než já, o deset let starší věkem. Styděla jsem se a byla jsem strašně nešťastná.“ tak líčí své setkání s mladičkým geniálním básníkem H. Posseltová - Ledererová. (Posseltová - Ledererová, 1997, s. 53) Hledají společně v ulicích Terezína Hanušova kamaráda a on jí recituje svoji báseň „Terezín“:

Ta troška špíny v špinavých zdech
a kolem ta trocha drátu
a 30 000 m kteří spí.

Kteří se jednou probudí
a kteří jednou uvidí
rozlitu svoji vlastní krev.

Byl jsem kdys dítětem – před dvěma lety.
To mládí toužilo pro jiné světy.
Nejsem již dítětem – viděl jsem nach –
teď jsem již dospělým, poznal jsem strach,
krvavý slovo a zabítý den.
To již je jiné než bubáci jen!

Avšak já věřím, že dneska jen spím,
se svým že dětstvím se navrátím,
s tím dětstvím tak jak s planou růží,
jak se zvonem, který ze sna ruší,
jak s matkou, která vadne dítě
miluje nejvíc ženstvím zpitě.
Jak hrozné mládí, které pase
po nepříteli, po provaze,
jak hrozné mládí, jež v svůj klín
si řekne: ten dobrým, ten zas zlým.
Tam v dáli kdes spí dětství sladce,
v cestičkách tam ve Stromovce,
tam nad tím domem kdes se sklání,
kde zbylo pro mne pohrdání,
tam kdesi v zahradách a v květu,
kde z matky sem se zrodil k světu -
abych plakal.

V plamen svíčky na pelesti spím
a jednou snad již pochopím,
že byl jsem hrozně malý tvor,
zrovna tak malý jak ten chór -
těch 30 000

„Skončil a já jsem se teprve po chvílce zmohla na slova: ‚Je to překrásná báseň. Moc mě dojala. Chce se mi brečet. Sem by se ale veselá báseň nehodila a tady bys ji asi taky neuměl napsat, vid’?‘ ‚Ne, to bych neuměl. A taky bych nechtěl.‘“ (Posseltová - Ledererová, 1997, s. 53)

Tento básník, ortenovsko - halasovské poetiky, zahynul jako většina jeho kamarádů předčasně a tragicky r. 1944 v osvětimských plynových komorách.

8. 2 Divadlo

Divadlo patřilo v Terezíně k žánrům velice žádaným /hrála zde i řada profesionálů/, u dětí částečně nahrazovalo školní vyučování. Děti skrze něj poznávaly literaturu, folklór a dějiny; kreslily, vyráběly loutky a kostýmy. Samy byly herci, vystupovaly v kabaretu, vodily loutky, zpívaly ve sboru, tančily a recitovaly. Máme zde co dočinění s divadlem „opravdovým“, ale i loutkovým.

V Terezíně se podařilo inscenovat celou řadu činoherních představení. Namátkou uvedme Čechovova Medvěda, Gogolovu Ženitbu, Velblouda uchem jehly F. Langera, Čapkovu Lásky hru osudnou, Mahenova Jánošíka, Shakespearův Večer tříkrálový, Calderonova Rychtáře zalamejského, montáž z veršů F. Villona, Erbenovu Kytici. Na scéně se též recitovaly verše Wolkerovy, Nezvalovy, Neumannovy, a Hrubínovy aj.

Na divadelní život měli velký vliv zvláště G. Šorš a E. F. Burian, jenž v Terezíně upravil hru z Jelínka Hra o pasti, a arch. F. Zelenka se svými nezapomenutelnými výpravami mnoha představení, především opery Brundibár.

Většinou se hrálo v sále Magdeburských kasáren a vůbec nebylo snadné sehnat na tato představení vstupenky.

Tragika a absurdita terezínského života volala i po původní tvorbě, která by z této bizarní situace vycházela a zobrazila ji. Avšak většina zde vzniklých textů nenávratně zmizela i svými tvůrci. Tato původní tvorba směřovala k formě kabaretu ve snaze vidět skutečnost realisticky, ale zároveň ji s úsměvně - ironickým nadhledem zlehčovala. Autoři si tropili posměch z židovské samosprávy a stráže, z podivných hierarchií vztahů, které se v Terezíně vytvářely, apod.

Přestože se kabaretiéři vystavovali svými výstupy tvrdým trestům, dokázali jít v textech až k hranici možného, ironizovali např. i zločinnost norimberských zákonů či povinné nošení žluté hvězdy. S povděkem byly i dětskými diváky přijímány i narážky na nečestné a zjištěné jednání samotných vězňů na nesmyslnost každodenního života.

Až v r. 2005 byl objeven text, považovaný za ztracený, II český kabaret, který se dochoval ve dvou odlišných verzích, jehož autory byli F. Porges /po válce Prokeš/, E. Bernsteinová - Porgesová a P. Weisskopf. Tento text obsahuje informace o životních podmínkách v Terezíně, o tom, jak vězni používali divadlo k vyjádření vlastních zkušeností. Autoři představují všechna nebezpečí ironicky jako příjemná, jichž se účastní dobrovolně. Snaží se podmínky v ghettu normalizovat a ukázat je na pozadí předválečných zkušeností. Herečky představují své budoucí zotavení se z šílenosti prožité doby a naznačují i budoucí nostalgii po Terezíně. Celý kabaret se odehrává o několik let později, kdy se postavy Porges a Horpatzky vrátí se svými přáteli do Prahy. Herci na scéně prezentují, jak období Terezína sami přežili.

Dochovalo se i několik původních her, např. Orfeus a Eurydika od G. Kafky, napsaná v němčině, či Dým domova Z. Eliáše a J. Steina, která se, asi pro výrazně pesimistické zabarvení, nikdy v táboře nehrála. (Peshel, 2008)

Hrálo se i divadlo loutkové, oblíbené samozřejmě zvláště dětmi. Zpočátku nahrazovaly loutky i dospělým divadlo skutečné, jehož realizace se potýkala s mnoha překážkami.

Například skupina nadšenců v čele s ing. A. Engländerem a V. Schónovou se rozhodla loutkářsky inscenovat upravený opravený text Tolstého – Mařánka a vzniklo tak nejslavnější představení Pohádka o Honzovi. Loutkář Kohnstein vyrobil dvanáct

marionet oblečených do kostýmů vyrobených paní Kopeckou - Theinerovou. Text hry se ale nedochoval.

Loutky z této pohádky pomohly i jiné loutkářské skupině, kterou vedl J. Dubský a W. Freud, jež uvedla hru Začarované housle. Dubský napsal do památníku M. Salusovi: *„Jako všechno v Terezíně, i loutkaření bylo, zvláště v počátcích, spojeno s překážkami těžko představitelnými. Zhotovit divadlo, loutky, dekorace, vybavit světelnými efekty – to zhodnotí jen ten, kdo prožil Terezín. Konečně i hry si člověk musí sám napsat, nalézt recitátory, zaučit vodiče. Tři měsíce příprav – než se uskutečnila první premiéra. Odměna však stála zato. Tisíce rozzářených vděčných očíček českých dětí, tvorečků, kteří po kulturní stránce i vyražení byli v Terezíně na tom nejhůře. 22 představení jsme zatím sehráli. Jen vystěhování Sudetských kasáren a v důsledku toho zabránění našeho divadelního sálu přerušilo slibnou sérii.“* (Vavruška, 1989, s. 27)

V. Freud, autor vyřezávaných loutek s důmyslným pohybovým mechanismem, zrealizoval ještě představení Cirkus.

Činnost vyvíjelo od počátku r. 1943 i stínové divadlo na domově L 218, vedené F. Hirschem, jenž vedl děti k tomu, aby si samy vytvářely k představením loutky. K tomuto účelu založil i výtvarný kroužek. Stínohra sloužila především k oslavě židovských svátků.

Loutkářství se věnovali i básník Z. Jelínek a amatérská loutkářka A. Schönová, jedna z trojice sester – divadelnic. Loutky na principu maňásků vyráběla pro domovy i malířka Dicker-Brandeisová s dětmi v hodinách kreslení.

Náročnou formu divadla zvolil A. Neumann. Dětský sbor recitoval za scénou a dvojice maňásků reagovala na slova textu svým pohybem. Divadlo se hrálo na domově chlapců při oslavě jejich narozenin. Doložena je i loutková scéna O. Lederera na domově Q 609.

Zajímavým dokladem tvůrčích schopností dětských autorů je jedenáctiaktová hra H. Hachenburga Hledáme strašidlo. Zde se pohádkové i nepohádkové postupy ocitají v nepohádkových souvislostech, v nichž jsou kosti starých lidí sbírány jako surovina, král si zotročuje smrt, nikde neexistuje nevina. Je to text černého humoru, až surrealistické obraznosti. J. Kurt-Kotouč o hře řekl, že v ní *„každý má malý kousek viny.“*

Vinu mají také obyčejní lidé, kteří se dívají, jak diktátor přichází k moci, a nic proti tomu nedělají.“ (Peschel, 2008, s. 128)

Můžeme konstatovat, že v celém tomto světě loutek děti nacházely to, co kolem sebe postrádaly – spravedlnost, potrestání zla, lásku, pocity bezpečí a domova.

8. 3 Hudba a „fenomén Brundibár“

Do ghetta se dostalo i mnoho vynikajících hudebníků, což nemohlo nepoznamenat bohatost tamního hudebního života. Týkalo se to nejen reprodukce proslulých hudebních děl; v táboře byla zkomponována i řada skladeb, které se podařilo zachránit.

I hudební produkce měly své posluchače nejen z řad dospělých, nýbrž i dětí, což dosvědčují jak dětské časopisy, tak i dochované deníkové a memoárové záznamy. Za všechny na úvod ocitujme z deníku H. Possletové - Ledererové na důkaz toho, jak intenzivní estetické zážitky hudba v Terezíně vyvolávala u svých posluchačů: *„Člověk někdy prožije v Terezíně něco neuvěřitelně krásného a zapomene, že je za hranicemi normálního života. Octne se například na klavírním koncertě ve velkém útulném sále, v bývalé zasedací síni Městské rady Terezína. /.../ Gideon Klein pokaždé sám oznámí, co bude hrát. Mozart. Adagio h- mol je první skladba. Hned, jak se objeví, vítá ho publikum bouřlivým potleskem. Posluchači vědí, kdo je Gideon Klein, ten mladý fenomenální klavírista. Je mu 23 let. Po Mozartově Adagiu h-moll zahraje Beethovenovu sonátu As-dur, op. 110. Pak Schumannovu Fantazii a drobnou skladbu Debussyho. Nakonec dvě Smetanovy polky, které přivádějí celý sál v neutuchající nadšení.*

Gideon Klein strhuje obecenstvo svou dokonalou technikou, svými třpytivě jasnými úhozy, průsvitností přednesu, nesmírně sugestivním, citlivým vyjádřením každé skladatelovy myšlenky, prostě pochopením Mistra, který skladbu napsal. Gideon Klein, mladý, oduševnělý, krásný muž s trpitelným výrazem, je prostoupen hudbou a předává nám ji. Jeho bílé ušlechtilé ruce mi připadají jako nástroje poslání, jež mu bylo svěřeno. Svým géniem otvírá i nejuzavřenější nitra, uvolňuje jejich schopnost dojetí, kterému se brání. S hýřivou vervou připomíná svou hrou, že kromě žalu existuje na světě radost, jas, nezničitelný proud života, rozehrává v nás vědomí hodnot zde udušených,

pošlapaných a zanechává v našem mlčení jiskru nesmělé naděje, že všechen ten kal jednou odpluje, když existuje taková krása, jako je hudba a Gideon Klein, že i když my se nedožijeme, ti další se dožijí, protože to jinak není možné ...

Gideon Klein nás očaroval ... Škoda, že v tom začarování nemůžeme setrvat nebo zemřít, že se musíme probudit do terezínské skutečnosti. Ještě v tom okouzlení se ocitáme na ulici, kde kulminuje nervózní úprk do ubikací, protože se blíží osmá hodina, kdy už nikdo nesmí být venku. Radost z té krásy, kterou jsme prožili, z nás ale nikdo nevyrvé. Jako zmámení jdeme do svých bloků a kasáren, se srdcem plným hudby a s vědomím, že zázračná krása ze světa nezmizela.“ (Posseltová- Ledererová, 1997, s. 59 - 60)

Terezín byl místem, kde mohla zaznít jak hudba židovských autorů /F. Mendelssohn - Bartholdy, G. Mahler, A. Schönberg/, tak i hudba jazzová. Zvláště její produkce je výrazem mnoha zmíněných terezínských paradoxů. Tzv. „Entartete Kunst“ / zvrhlé umění / zde nacistům nevadilo a sami je poslouchali. Už na jednom z prvních Pestrých večerů 6. 12. 1941 zazněl jazz v Terezíně poprvé. Jeho iniciátorem byl Pražák, klavírista B. Weiss. Ten v průběhu r. 1942 vytvořil soubor Jazz – Quintet – Weiss, v němž se vystřídala celá řada hudebníků, stejně jako v dixielandovém souboru Ghetto-Svingers /měl třináctičlenné obsazení/, jenž muzicíroval i u příležitosti návštěvy komise Mezinárodního Červeného kříže.

Velký úspěch zaznamenala v Terezíně opera. To se týkalo nejvíce Smetanovy Prodané nevěsty, první opery, která zde zazněla. I když byla provedena bez orchestru, baletu, kostýmů a kulis pouze s klavírem, stala se symbolem životního optimismu. Nastudovala ji významná postava hudebního terezínského života, R. Schächter dirigent, klavírista a skladatel, který pracoval až se 150 pěvci. Prodaná nevěsta byla provedena asi 35krát. K úspěchu tohoto díla se přiblížila snad jen Smetanova Hubička či Mozartova Kouzelná flétna.

Co se týče dětských oper, jmenujme Brundibára /o něm ještě více dále/ a adaptaci Karafiátových Broučků, jež nastudovala s využitím lidových písní K. Rosenbaumová počátkem r. 1943. Na jaře r. 1945 byla nastudována znovu s novými vězni, kteří přišli do Terezína.

K pozoruhodným činům patřilo též nastudování Rekviem G. Verdiho, v němž byla vyzpívána veškerá bolest Židů katolickou zádušní mší.

Výraznou osobností zde byl dirigent K. Ančerl, jenž se sem dostal v listopadu 1942 a kterému se podařilo sestavit těleso čítající 39 smyčců. Pod jeho vedením byla nastudována díla Dvořáka, Suka, Händla, Bacha, Mozarta a dalších autorů. „*Jedno mi ale bylo jasné,*“ vzpomíná po dvaceti letech K. Ančerl, „*totiž, že moc hudby je tak velká, že svým neodolatelným kouzlem přitáhne každého, kdo má srdce a otevřené smysly, a pomůže mu přenést se přes nejtěžší hodiny života.*“ (Kuna, 2000, s. 95)

Kromě tohoto orchestru fungovala v ghettu i dvě smyčcová kvarteta – tzv. Leděčovo a tzv. terezínské, dále klavírní trio G. Kleina a komorní soubor violoncellisty L. Horvitze.

Kvalita hudební produkce byla přímo úměrná kvalitě virtuosů, kterých, jak již bylo řečeno, prošlo Terezínem nespočetně. Kromě již jmenovaných to dále byli např. klavíristé B. Koff, A. Herzogová - Sommerová, E. Steinerová- Krausová, pěvci K. Bermann, H. Grabová, D. Grünfeld, A. Schwarzová aj.

Avšak přece jenom se v Terezíně, přes veškerou výjimečnost již zmíněných děl, objevilo něco, co zastínilo vše ostatní – byla to dětská opera Brundibár. Měla takový úspěch, že zavdala již v ghettu ke vzniku řady legend /za jeden rok byla reprízována 55krát/. H. Krása ji napsal již v r. 1938 společně s A. Hoffmeisterem /libreto/. S nácivkem díla započal R. Schächter, poté její realizaci převzal R. Freudenfeld. Architekt F. Zelenka navrhl kostýmy a scénu a ujal se režie; to vše ještě v období před Terezínem.

V ghettu se opera začala zkoušet v polovině r. 1943 v bloku L 417 opět pod vedením výše zmíněných umělců. Tématem dílka je konfrontace nezkaženého dětského světa se zlým člověkem, jenž zastupuje sobecký svět dospělých. Z prostého Hoffmeisterova textu bylo možno okamžitě rozpoznat aktuální podtext /jistě je zde také patrná Hoffmeisterova zkušenost se scénou Osvobozeného divadla/. Všechny role vytvořily samy děti /Pepíček, Aninka, flašinetář Brundibár, zvířátka, sbor/.

Pro terezínské děti nebylo ono zlo, soustředěné do postavy Brundibára, něčím vymyšleným, pohádkovým; tyto děti ho znaly ze své každodenní skutečnosti ghetta.

Svůj boj o mléko pro maminku prožívaly s velikou vážností, do příběhu se vžívaly s obrovským zaujetím, neboť vždy, když pokořily Brundibára, vítězily. Dokázaly vyhrát svou svorností a chytrostí.

Děj opery je velmi jednoduchý, přesto byl pro děti z výše uvedených důvodů poutavý. Sourozenci Pepíček a Anička mají nemocnou maminku, která potřebuje na radu pana doktora mléko pro své uzdravení. Avšak kde ho vzít, když nemají peníze. Pozorují proto flašinetáře Brundibára, který vyhrává lidem na rozích ulic a dostává za to peníze. Zkoušejí to také, ale jejich hlásky jsou slabé, díky čemuž Brundibára nepřezpívají. Děti jsou zoufalé, avšak kocour, pes a vrabec jim přijdou na pomoc. Spolu s ostatními dětmi z okolí zpívají ukolébavku a lidé jim začnou dávat peníze. Sobecký Brundibár je ale opět silnější a peníze jim ukradne. Děti i zvířátka ho pronásledují, objeví jeho skrýš a nakonec nad ním zvítězí.

Závěr opery se vždy, jak vzpomínají pamětníci, stal apoteózou vítězství dobra, vítězství nad nacisty: *„Brundibár poražen / utíká do dáli. / Zaviřte na buben / válku jsme vyhrály.“* A závěrečná slova opakovalo celé hlediště. *„Kdo má tolik rád /maminku s tatínkem/ a naši rodnou zem /ten je náš kamarád/ a smí si s námi hrát.“*

I. Lauscherová vzpomíná: *„Víte, co Brundibár znamenal? Jdete Terezínem, přeplněné chodníky, lidé se těžko uhýbají – a slyšíte tuhle tamhle – starší muž si bručí pod vousy, kluk hvízdá, žena pobrukuje: Brun – di – bár po - ra – žen, už jsme ho dostali, za - viř - te na bu – ben, vál – ku jsme vy – hrá – li.“* (Lauscherová, 1985, s. 50)

Opera se stala senzací, kterou si nikdo nechtěl nechat ujít, dokonce se se vstupenkami vedl čilý obchod. Melodie i slova z ní znal během jednoho roku, kdy se hrála, snad v Terezíně každý. Co se týče dětí, tak zcela určitě.

Na závěr dejme ještě slovo E. Steinové, která ztvárnila v opeře roli kočky: *„Vždycky, když jsme na konci dozpívali finále , Brundibár poražen‘, zvedl se bouřlivý potlesk a publikum chtělo píseň slyšet znovu a znovu, že nás nakonec skoro museli vyhodit. Ten okamžik svobody jsme si všichni vychutnali. A pak tu bylo ještě něco. Museli jsme nosit žlutou hvězdu. Museli jsme ji nosit dokonce i v Terezíně, pouze když jsme hráli Brundibára, jsme ji mít nemuseli. To byla jediná výjimka. Pro ten okamžik*

jsme nebyli označeni židovskou hvězdou, a to pro nás znamenalo, že jsme pro danou chvíli byli svodni.“ (Brenner - Wonskchicková, 2006, s. 134)

8. 4 Knihy a literární tvorba

Důležitou kulturní aktivitou byla v Terezíně vězni budovaná knihovna. I četba byla postupně v táboře legálně umožňována se změnou názoru na konečné určení tábora, přestože ji Němci zpočátku zakazovali. Ve svém padesátikolovém zavazadle si alespoň jednu knihu přinesl do ghetta snad každý z vězňů; i pro děti se četba stala důležitým zdrojem poučení a zábavy.

V listopadu 1942 nakonec komandantura povolila vznik táborové knihovny, která tehdy čítala asi 4 000 svazků. Jak již bylo řečeno, spoustu knih si přinesli vězni s sebou, ale do Terezína byly také zasílány knihy, nalezené ve zrušených židovských bytech. Avšak hlavním zdrojem rozšiřovaného fondu se staly svazky z knihoven různých zrušených říšsko-německých židovských organizací, zednářských lóží či organizací křesťanských. Nakonec se zde nacházelo rok po otevření 48 710 titulů.

Knihy v táboře putovaly z jednoho bloku na druhý, kde byly půjčovány. Jelikož jejich počet nebyl takový, aby uspokojil požadavky všech jednotlivců, počalo na ubikacích veřejné předčítání. Z onoho relativně značného počtu knih byla většina svým obsahem pro vězně nedostupná a nezajímavá /publikace vědecké, psané hebrejsky, latinsky a řecky/. Řada knih se také rozpadla opotřebováním, mnoho jich muselo být vyřazeno vzhledem k množícím se infekčním chorobám.

Vedle hlavní knihovny existovala v ghettu i menší lékařská a knihovna technických knih určených pro výrobní oddělení. V rámci okrašlovací akce vznikla později i čítárna /1. 6. 1943/. Koncem roku 1944 se nashromáždilo na 130 000 knih. Dokonce fungovala i dvě pracovní komanda vězňů, kteří prováděli katalogizaci vzácných hebrejsky psaných titulů, zaslaných do Terezína v 581 bednách. Do osvobození zpracovala tato skupina, zvaná „Bücherfassungsgruppe“ 28 245 knih, což nebyla ani polovina zásilky. Dnes jsou všechny tyto knihy uloženy ve Státním židovském muzeu v Praze. Vedoucím táborové knihovny se stal dr. E. Utitz. (Řepová, 2003)

Co se týká literární tvorby, byly nejautentičtějším svědectvím deníky. Ať již samotných dětí, např. záznamy P. Ginze, který své ostatní literární pokusy uveřejňoval v již zmíněném časopise Vedem, nebo vězňů dospělých. V úplnosti byl však publikován pouze deník E. Redlicha; třeba zápisky P. Manese či W. Mahlera stále čekají na své vydání.

Z hlediska žánrů vedle tvorby divadelní / viz výše / dominovala poezie. Z autorů uveďme K. Fleischamanna, K. Hofmanna, K. Švenka, P. Friedmanna, V. Poláka, Z. Jelínka, O. Weisse. Již dříve byla uvedena jména vynikajících dětských autorů – H. Hachenburga nebo Z. Ornesta.

Terezínem prošli také známí prozaici N. Frýd a K. Poláček. Ten zde napsal fragmenty jakéhosi terezínského živočichopisu; text se však nedochoval. Ironické a satirické postřehy z terezínského života sepisoval spolupracovník Osvobozeného divadla dr. K. Schönbaum.

V Terezíně působil např. i bratr slavnějšího M. Broda, spisovatel O. Brod, který pracoval v oddělení pro volný čas jako recenzent divadelních představení a oper. Realitu ghetta vnímal i H. G. Adler, autor po válce vydaného monumentálního díla o Terezíně.

Po válce vyšla kromě tohoto zásadního textu i řada dalších svědectví ať již v podobě memoárové nebo odborné literatury /viz seznam literatury této bakalářské práce, jenž je však jen zlomkem publikovaných děl/.

9 Závěry

Všichni badatelé, zabývající se tématem koncentračního tábora Terezín, se pokoušejí vysvětlit, proč v tomto uzavřeném prostoru, odděleném od ostatního světa, došlo k tak výjimečné a svým rozsahem obrovské produkci vzdělávacích a kulturních aktivit. Avšak ani oni, natož my zde na tuto otázku nenacházíme zcela jednoznačnou odpověď.

Z celého předchozího výkladu je zřejmé, že měl Terezín mezi všemi nacistickými koncentračními tábory zcela zvláštní postavení tím, že byl mezistanicí tzv. konečného řešení a že zde životní podmínky, přes všechny krutosti, nebyly tak otřesné jako v táborech ostatních.

Naprostá většina vězňů hermeticky uzavřených v ghettu neznala pravdu o svém údělu. Náhodně získaným zprávám o existenci vyhlazovacích táborů, snad kromě představitelů židovské samosprávy, nikdo nevěřil či věřit nechtěl. Asi tomu bránila sama lidská přirozenost a pud sebezáchovy.

Avšak jak vysvětlit historický fakt, proč terezínští vězni, mladí i staří, se s takovým nadšením a takovou intenzitou nořili do kulturního dění? Jak dosvědčují pamětníci, byla příčinou tohoto procesu jak snaha o pouhé zapomnění na každodenní starosti živoření, tak nezdolná vůle zůstat i zde lidskou kulturní bytostí.

Ale i vnější okolnosti podmiňovaly tento proces. Byly to nacistické lsti a lži zamaskovat pravý stav věcí před okolním světem, jimž se existence táborového kulturního života hodila do zamýšlených plánů s židovskými vězni. Po ilegálních začátcích byla většina kulturních projevů později ze strany nacistického velení paradoxně tolerována, ba dokonce i podporována. Tato tolerance, alespoň částečná, se zřejmě týkala i samotného vzdělávání dětí. Není podle našeho názoru možné, aby tak cílevědomé aktivity vychovatelů a učitelů zůstaly před zraky komandantury na dlouho a zcela utajeny. Tento fakt svým způsobem dosvědčili při našich rozhovorech s nimi i pamětníci, terezínské děti. (Hejzlarová-Koubková, 2010; Hošková-Weissová, 2010, Reichová-Zelená, 2010)

Z těchto ojedinělých podmínek a onoho zvláštního postavení terezínského ghetta v rámci Velkoněmecké říše vyplynula „svoboda“ kulturních aktivit, jež nepodléhaly žádným nařízením platným v protektorátě či říši; Terezín měl zákony své.

Nacisté totiž v mnoha ohledech nepřikládali význam tomu, čím se mládež i dospělí kulturně baví, nezáleželo jim na tom z důvodů perspektivy jejich /židovské/ nejbližší budoucnosti.

Přesto se však veškerá výchovná, vzdělávací a kulturní činnost neobešla bez rizik a obětí, vždyť tito lidé žili neustále v blízkosti rozhraní života a smrti. Neobešlo se to ani bez menších či větších mezilidských šarvátek, často malicherných nedorozumění, nepochopení, politicko-nacionálních rozporů na úrovni židovské samosprávy, i dnes těžko pochopitelné závisti mezi samotnými vězni.

To nic nemění na tom, že veškeré výsledky vzdělávacího a kulturního působení dodnes musí vzbuzovat úctu a obdiv, neboť bylo od začátku až dokonce neseno osobní statečností a mimořádnou vůlí všech vězňených lidí. Vzdělávání se stalo v Terezíně „vyšším úkolem“ v tom smyslu, jak o tom uvažuje psycholog V. Frankl, jenž sám prošel několika koncentračními tábory, ve své knize „Člověk hledá smysl“, v níž říká, že je zapotřebí, aby každý člověk v osudovém okamžiku ohrožení samotné existence k tomuto vyššímu smyslu směřoval.

Vzájemný ojedinělý vztah dětí a jejich pedagogů byl duchovní posilou nejen pro děti samotné, ale též pro jejich učitele v tom smyslu, jak píše před svým transportem do Osvětimi vychovatelka M. Weissová v dopise svým dívkám: *„Těžce se s Vámi loučím, nikdy jsem si nemyslela, že budu tak náhle vytržena a odtržena od prostředí, které mi tak přirostlo k srdci, i když bylo v nesvobodě v ghettu. Byly jste moje drahé dívky, moje kamarádky, kterým vděčím za nekrásnější chvíle, prožité uprostřed bídy, tísně a strádání, s Vámi často v nejkrásnější pohodě, vykouzlené z těch skromných prostředků. Vy jste to byly, které mi byly bohatým zdrojem síly, kterou jsem potřebovala k překonání velikého pocitu ošklivosti z lidí i věcí, které nás po celou dobu obklopovaly.“* (Makarova, 2009, s. 422)

Toto silné pouto formovalo další životní osudy všech těch šťastných, jimž se podařilo přežít nacistické běsnění.

To, co bychom mohli nazvat „ terezínskou pedagogikou“, je tedy velmi bohaté a pestré předivo všech kulturních a uměleckých aktivit /nejen tedy přímá činnost vychovatelská a vyučovací/ oněch výjimečných lidí, kteří prošli terezínským ghettem a kteří svým dílem vtiskli do duší dětí, mládeže, ale i dospělých svou nesmazatelnou pečeť ideálu lidství.

10 Seznam literatury

1. ADLER, H. G. *Terezín 1941 – 1945. Tvář nuceného společenství*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2002. ISBN 80-7364-024-4.
2. ADLER, M. Utopie skutečnosti. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 131 – 132. ISBN 80-200-0682-6.
3. AUŘEDNÍČKOVÁ, A. *Tři léta v Terezíně*. 1. vyd. Praha, 1945.
4. BAUMAN, Z. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Praha: SLON 2010. ISBN 978-80-7419-028-5.
5. BÄUML, G. O pozitivní výchově. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 130 – 131. ISBN 80-200-0682-6.
6. BEEROVÁ, M. M. *Co oheň nespálil*. Prostějov, 2005. ISBN 80-86276-18- X.
7. BĚHOUNEK, V. Naše vězeňská literatura. *Kytice*, 1947 roč. 2, č. 9, s. 385 – 396.
8. BĚLYCH, G., PANTĚLEJ, L. *Republika Škid*. 2. vyd. Praha: Svět sovětů, 1963.
9. BENDL, S. *Školní kázeň*. 1. vyd. Praha: ISV, 2001. ISBN 80-85866-80-3.
10. BENEŠ, F., TOŠNEROVÁ, P. *Pošta v ghettu Terezín*. 1. vyd. Praha: Profil, 1996. ISBN 80-900102-9-6.
11. BEZCHLEBOVÁ, M., ŠTICHOVÁ, E., FRANKOVÁ, A. *Cesta- cíl neznámý. Čítanka*. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0519-6.
12. BOLDT, F. / ed. / *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brndibár*. Cheb: Evropské Comenium, 2000.
13. BONDYOVÁ, R. *Jakob Edelstein*. 1. vyd. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-85924-23-4.
14. BONDYOVÁ, R. *Víc štěstí než rozumu*. 1. vyd. Praha: Seffer, 2003. ISBN 80-7203-547-9.
15. BOR, J. *Opuštěná panenka*. 1. vyd. Praha: NPL, 1965.
16. BOR, J. *Terezínské rekviem*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1963.
17. BRAMMER, J. Práce a mládež v Terezíně. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 135-136. ISBN 80-200-0682-6.

18. BRANDEISOVÁ, F. Dětské kresby. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 148-151. ISBN 80-200-0682-6.
19. BREITMAN, R. *Architekt „ konečného řešení“. Himmler a vyvraždění evropských Židů*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004. ISBN 80-7203-629-7.
20. BRENNER-WONSCHICKOVÁ, H. *Děvčata z pokoje 28: Přátelství, naděje a přežití v Terezíně*. 1. vyd. Brno: Barrister&Principal, 2006. ISBN 80-87029-03-8.
21. *Deníky dětí: Deníky a zápisky z koncentračních táborů*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1961.
22. *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945*. 1.vyd. Praha: Sefer, 2003. ISBN 80-85924-37-4.
23. DOERRY, M. *Mé zraněné srdce*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2005. ISBN 80-7260-127-X.
24. EISINGER, V. Epochy domova I. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 140-143. ISBN 80-200-0682-6.
25. ELIAS, R. *Naděje mi pomohla přežít*. 1.vyd. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-65-6.
26. EPSTEINOVÁ, H. *Děti holocaustu*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1994. ISBN 80-85769-27-1.
27. ERBENOVÁ, E. *Vyprávěj, mámo, jak to bylo*. 1. vyd. Praha: Sefer, 1994. ISBN 80-900895-8-5.
28. FANTLOVÁ, Z. *Klid je síla, řek' tatínek*. 1. vyd. Praha: Primus, 1996 ISBN 80-85625-71-7.
29. FEDER, R. *Židovská tragédie. Dějství poslední*. 1. vyd. Kolín: Lusk, 1947.
30. FISCHEROVÁ, L. Sociální péče v L 417. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 136-139. ISBN 80-200-0682-6.
31. FRANĚK, R. Jak jsme učili v Terezíně. In *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939-1945*. Praha: Práce, 1978, s. 298-305.
32. FRANĚK, R. *Terezínská škola*. 1. vyd. Praha: Svaz protifašistických bojovníků, 1965.
33. FRANKL, V. E. *A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor*. 1. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitanské nakladatelství, 1996. ISBN 80-7192-095-9.

34. FRANKOVÁ, A. Terezínská výchova. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 114-120. ISBN 80-200-0682-6.
35. FRIISOVÁ, R. *Pevnost mého mládí*. 2. vyd. Praha: J. Pobertová, 2005. ISBN 80-903601-0-6.
36. GERLACH, CH. Konference ve Wannsee, osud německých Židů a Hitlerovo zásadní politické rozhodnutí vyvraždit všechny Židy v Evropě. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Sefer, 2008, s. 315-369. ISBN 978-85924-58-9
37. GISSINGOVÁ, V. *Perličky dětství*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1992. ISBN 80-207-0389-6.
38. GRUNER, W. Protektorát Čechy a Morava a protižidovská politika v letech 1939 – 1941. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Sefer, 2005, s. 25-58. ISBN 80-85924-46-3.
39. HEJZLAROVÁ-KOUBKOVÁ, E. Českých bratří 1079, Náchod, 18. 9. 2010.
40. HERRMANNOVÁ, M. *Kdo chce budoucím něco říci, má promluvit*. 1. vyd. Praha: Židovské muzeum, 1994. ISBN 80-85608-12-X.
41. HILBERG, R. *Pachatelé, oběti diváci. Židovská katastrofa 1933-1945*. 1. vyd. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-472-3.
42. HIRSCH, F. Naše mládež v Terezíně. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 125-127. ISBN 80-200-0682-6.
43. HOLLIDAYOVÁ, L. *Holocaust a válka očima dětí / Utajené deníky /*. 1. vyd. Praha: Prostor, 1997. ISBN 80-85190-56-7.
44. HOŠKOVÁ-WEISSOVÁ, H. Pod Kotlaskou 7, Praha 8- Libeň, 29. 10. 2010.
45. HYNDRÁKOVÁ, A. / ed. / *Prominenti v ghettu Terezín 1942-1945*. 1. vyd. Praha: Edice dokumentů. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, č. 26, 1996. ISBN 80-85270-51-X.
46. CHLÁDKOVÁ, L. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0283-6.
47. KAHN, F. Paradoxy židovské výchovy. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 121-122. ISBN 80-200-0682-6.
48. KÁRNÝ, M., MILOTOVÁ, J. / ed. / *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „ Protektorátu Čechy a Morava“*. Dokumenty z období říšského

- protektora Konstantina von Neuratha. In *Sborník k problematice dějin imperialismu 21*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987.
49. KÁRNÝ, M. „Konečné řešení“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. 1. vyd. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4.
50. KÁRNÝ, M., BLODIG, V. / ed. / *Terezín v konečném řešení židovské otázky: mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta 1941 – 1945*. 1. vyd. Praha: Logos, 1992. ISBN 80-901352-0-X.
51. KÁRNÝ, M. Zpráva M. Rossela o prohlídce Terezína 23. června 1944. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1996, s. 188-206. ISBN 80-200-0582-X. 50.
52. KASPER, T., KASPEROVÁ, D. *Češi, Němci a Židé v národnostním Československu*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita, 2006. ISBN 80-7372-134-1.
53. KASPEROVÁ, D. Vzdělávání židovských dětí v Protektorátu v letech 1939-1942. *Pedagogika*, 2005, č. 3, s. 217-230.
54. KLEIN, O. O takzvané politické výchově mládeže. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 123 -124. ISBN 80-200- 0682-6.
55. KLEIN, O. *O vlivu koncentračního tábora na etický charakter žáků*. Disertační práce. Praha: FF UK, 1947.
56. KLEIN, P. Terezín: ghetto, nebo koncentrační tábor? In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Sefer, 2005, s. 100 -111. ISBN 80-85924-46-3.
57. KOLIANDROVÁ, D. Výchova a vzdělávací činnost v ghettu Terezín. In *Tradice a perspektivy pedagogických věd*. Praha: Karolinum, 2003, s. 221 – 237. ISBN 80-246-0584-8.
58. KÖNIG, J. Domov IV - Lvíčata. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 147 – 148. ISBN 80-200-0682-6.
59. KRAUS, O. *Můj bratr dým*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1993. ISBN 80-7038-199-X.
60. KRAUS, O., KULKA, E. *Továrna na smrt*. 1. vyd. Praha: Čin, 1946.
61. KRÁSA, H. Brundibár. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 151 -152. ISBN 80-200-0682-6.

62. KRYL, M. *Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941 -1945*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-042-2.
63. KŘÍŽKOVÁ, M.R., KOTOUČ, J. K. , ORNEST, Z. / ed. / *Je mojí vlastní hradba ghett?* 2. vyd. Praha: Aventinum, 2003. ISBN 80-7151-221-4.
64. KUNA, M. *Hudba vzdoru a naděje. Terezín 1940 – 1945. O činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. 1. vyd. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7.
65. LAUSCHEROVÁ, I. Ze zápisků a pamětí terezínského čísla. *Terezínské listy*, 1985, č. 14, s. 38 – 55.
66. MAIER, F. Domov Nešarim. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 143 -145. ISBN 80-200-0682-6.
67. MAKARENKO, A. S. *Pedagogická poéma*. Praha: SPN, 1976.
68. MAKAROVA, E. *Pevnost nad propastí. Já děcko bloudící? Děti a učitelé v terezínském ghettu 1941 – 1945*. 1. vyd. Praha: TIMUC, 2009. ISBN 978-80-904207-2-4.
69. MAKAROVA, E. *Univerzita přežití. Osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941 – 1945*. 1. vyd. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4.
70. MEROVÁ, E. *Opožděné vzpomínky*. 1. vyd. Brno: Barrister&Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-52-7.
71. MEYEROVÁ, B. „ Starobní ghetto“ a „ tábor pro prominenty“ jako pole působnosti. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Sefer, 2005, s. 112 – 135. ISBN 80-85924-46-3.
72. *Mládež v Terezíně 1941 – 1945*. Státní židovské muzeum v Praze. Klausova synagoga, duben – říjen 1985.
73. *Motýla jsem tu neviděl. Dětské kresby a básně z Terezína*. Praha: Židovské muzeum, 2007. ISBN 978-80-86889-46-7.
74. ONDŘICHOVÁ, L. *Příběh Fredyho Hirsche*. 1. vyd. Praha: Sefer, 2000. ISBN 80-85924-32-3.
75. PESCHEL, L. /ed. / *Divadelní texty z terezínského ghetta 1941 – 1945*. 1. vyd. Praha Akropolis, 2008. ISBN 978-80-86903-82-8.

76. PESCHELOVÁ, L. Touha po milované vlasti. Svědectví o české kultuře v terezínském ghettu a v poválečné reintegraci. *Česká literatura*, 2010, č. 4, s. 444 – 463.
77. POLÁK, E. Terezínská republika Škid. *Terezínské listy* 21, 1993, s. 81 – 101.
78. POLÁK, E. *Tři kapitoly*. Praha: Nakladatelství Sdělovací technika, 2006. ISBN 80-86645-12-6.
79. POLÁK, J., LÁGUS, K. *Město za mřížemi*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1964.
80. POSSELTOVÁ-LEDEREROVÁ, H. *Máma a já / Terezínský deník /*. 1. vyd. Praha: G plus G, 1997. ISBN 80-86103-00-5.
81. POŠOVÁ, K. *Jsem, protože musím... napsala jsem si ve čtrnácti do lágrového deníku*. Praha: Prostor, 2003. ISBN 80-7260-081-8.
82. PRESSBURGER, CH. *Deník mého bratra*. 1. vyd. Praha: Trigon, 2004. ISBN 80-86159-54-X.
83. REDLICH, E. Trojí úkoly péče mládež. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 128 – 129. ISBN 80-200-0682-6.
84. REDLICH, E. *Zítřejší pojedeme, synu, pojedeme transportem. Deník Egona Redlicha z Terezína 1. 1. 1942 – 22. 10. 1944*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-40-3.
85. REICHOVÁ - ZELENÁ, E., Maloskalická 60, Česká Skalice, 28. 7. 2010.
86. RODEN, K. *Paměť naruby*. 1. vyd. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1102-1.
87. ŘEPOVÁ, D. Emil Utitz a Terezín. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Sefer, 2003, s. 169 – 212. ISBN 80-85924-39-0.
88. STIASSNY, J. „Ať žijeme my“. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 132 – 134. ISBN 80-200-0682-6.
89. STRÁNSKÝ, O. *Není spravedlnosti na zemi*. 1. vyd. Praha: Susa, 2002. ISBN 80-86057-20-8.
90. *Svět bez lidských dimenzí. Čtyři ženy vzpomínají*. 1. vyd. Praha: Státní židovské muzeum, 1991. ISBN 80-900750-7-X.
91. ŠKOCHOVÁ, J. Das literarische Schaffen im Konzentrationslager Theresienstadt. *Judaica Bohemiae*, XVI/1 1955 – 1980. Státní židovské muzeum, 1980, s. 21 – 27.
92. ŠKOCHOVÁ, J. *Mládež v Terezíně 1941 1945*. Praha: Židovské muzeum, 1985.

93. ŠORMOVÁ, E. Divadlo v Terezíně. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1997, s. 244 – 250. ISBN 80-200-0615-X.
94. TAUSSIG, J. O terezínských kabaretech. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 310 – 346. ISBN 80-200-0924-8.
95. Terezínská zpráva Otto Zuckera. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2000, s. 97 -126. ISBN 80-200-0399-1.
96. *Umění v terezínském ghettu*. Katalog výstavy. Praha: Národní galerie. Palác Kinských 28. 4. – 7. 6. 1992. ISBN 80-7035-042-3.
97. UTITZ, E. *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947.
98. VAVRUŠKA, E. Loutkové divadlo v Terezíně. *Terezínské listy 17*, 1989, s. 25 – 35.
99. VLČKOVÁ, V. *Doufám, dokud dýchám*. 1. vyd. Náchod: V. Vlčková, 2006. ISBN 80-239-5807-0.
100. WEHLE, J. Učitelka. In *Židovská ročenka*. Praha, 1984, s. 115 – 121.
101. WEHLE, J. Učitelka dětí. *Terezínské listy 17*, 1989, s. 36 – 42.
102. WEIL, R. Záznamy „Dvojky“. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1998, s. 145 – 146. ISBN 80-200-0682-6.
103. Z deníku E. Roubíčkové. *Terezínské listy 20*, 1992, s. 67 – 101.

11 Přílohy



Eva Reichová – Zelená



Helga Hošková – Weissová



Plán terezínského ghetta

Hošková-Weissová. A

- 1) Dějepis se dělí na starověk, do roku 476 n. l. - římské, středověk do objevení obou světů 1492 renesance a reformace a novověk.
- 2) Říše Byzantská se rozkládá, navýšuje se, po rozkladu říše římské - na 2 části. Převládá mnoho cel říše, státním jazykem je řečtina, vládnou tam císaři, státní v čar. knížce. Největší císař fr. a Justinian, dle obnovil říši římskou, sapsal zákony, dal postavit chrám Boží moudrosti.
- 3) Větem je náboženství šlevo, karel Mohamed je sešel v Xoránu jeho vypraváci pozve muslimové. Toto náboženství vyzná jednoho boha, zakazuje jadu, vraždu, pitulství, do chrámu, avšak dovoluje mnoho věcí.
- 4) Lomní války byly na říši franské, Mejdromové, propři jstvali vojím poddány m dvo rya a shakky, usceci mu, hto bylo, kova, xoni dofanovka, a posluvnostky, vyřp padl, valky na nej bojovstí. Kto léno přijoval, byl lomní pán, kdo si je přijoval, vonal, molo monu.
- 5) I. říše slovenská: jise Samovaj II. říše Slovanská Velkomoravka. Panovníci: a) Mojmir, b) Rastislav, c) Svatopluk.
- 6) Výchovná války byla ligje a svadou, vami, slova přehněti, rokdrali, návstávovstí. Na smemy, kly svolal pejeri, přapivali, s vřechmi, na rukl. kly návstávovstí, avšak se daly se jim říkati, kly. Vyprav bylo 7, posledni dvo resti, kly rok IX.

Terezínská práce z dějepisu H. Hoškové – Weissové

1. Do sedmi let ušívá chlapec, u malých je pánečom ve službách dámy, v 14 u vyhládky panšem. 1-

2. Bylček byl vychován v Německu, v 16 se mu nelíbilo a jel do Říma, po návratu nebyl spokojen, uklel bychanským druhým, jeho děkypství bylo naloženo ze Boleslava 1.

3. Kladivo je ruské křesťe byl Rurik, jeden u Rurikovi a car, Vlastimír přijal křesťanství, I. vlády byl německý panovník, dáry, byl korunován za svého.

95%

vyložte

B

Terezínská práce z dějepisu H. Hoškové – Weissové



H. Hošková – Weissová: Děti jdou na vyučování,

kresba perem a vodovými barvami (1942)



H. Hošková – Weissová: Ubikace na L 410,

kresba perem a vodovými barvami (1943)



Dobový plakát k dětské opeře Brundibár